

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของประเด็นปัญหา

วิกฤต คือสิ่งที่ไม่พึงปรารถนา เป็นปัญหา เป็นสิ่งซึ่งไม่ทันได้คาดคิดมาก่อน ในกรณีผู้หญิงที่กำลังประสบปัญหาภาวะวิกฤต “ความเป็นแม่” มักพบว่ามูลเหตุของวิกฤตผูกเกี่ยวโยงมาจากปัญหาของการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ การตั้งครรภ์ไม่พร้อม หรือการหย่าร้างแยกทางกัน อันส่งผลให้ผู้หญิงต้องรับบทบาทในการเลี้ยงดูบุตรเพียงลำพัง ทำให้ผู้หญิงต้องเผชิญปัญหาวิกฤตทั้งทางด้านจิตใจ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ซึ่งในสังคมยุคของการแต่งงานและการมีบุตรเป็นสิ่งสำคัญของหน้าที่ผู้หญิง ความเป็นผู้หญิงและความเป็นแม่ถูกมองว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เนื่องจากสรีระของผู้หญิงที่สามารถตั้งครรภ์และมีนมแม่ที่สามารถเลี้ยงดูบุตรได้ บทบาทของ ผู้หญิงจึงมีหลายบทบาท และบทบาทหนึ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับผู้หญิงก็คือบทบาทความเป็นแม่ (ชุตินา โลมรัตนานนท์ และ ภาวิกา ศรีรัตนบัลล์:ออนไลน์)

เมื่อเหตุการณ์และบริบทที่ไม่คาดคิดนำพาให้ต้องรับบทบาทดังกล่าว ดังนั้นผู้หญิงจึงจำเป็นต้องยอมรับในบทบาทหน้าที่ เพื่อประคองตนเองเป็นที่พึ่งพิงและเลี้ยงดูลูกน้อยให้ได้ ในกรณีของหญิงตั้งครรภ์ไม่พร้อมหรือไม่พึงประสงค์ ถึงแม้จะรู้สึกว่าคุณเองไม่พร้อมที่จะมีบุตร เนื่องจากคิดว่ายังมีวุฒิภาวะไม่เพียงพอที่จะเป็นแม่ และยังไม่มียายได้ เช่นเดียวกันกับในกรณีของหญิงที่เกิดการหย่าร้างแยกทาง เมื่อให้กำเนิดบุตรแล้ว ไม่เพียงแต่ความยากลำบากจากการต้องรับภาระบทบาทของการเป็นแม่ที่เลี้ยงดูลูกโดยลำพัง ปราศจากผู้เป็นสามีหรือพ่อของลูกเท่านั้น แต่ผู้หญิงกลับกลายเป็นต้องถูกกดดันจากอุดมการณ์และค่านิยมกระแสหลักจากสังคมในเรื่องของการเป็นผู้หญิง เมีย และแม่ที่ดีอีก ไม่ว่าจะเป็นการถูกประทุษร้ายปิดป้ายว่าเป็นผู้หญิงที่ไม่ดี การไม่รักนวลสงวนตัว การไม่พยายามประคับประคองชีวิตคู่ไว้ มีพฤติกรรมไม่ตรงตามบรรทัดฐานถูกตำหนิ ลงโทษจากสังคม (จรัสภรณ์ อินทวงค์, 2552)

ทั้งนี้ความรุนแรงของวิกฤตที่เกิดกับผู้หญิง จะยิ่งทวีปัญหามากขึ้นเมื่อเกิดกับหญิงชนชั้นล่างที่ขาดพร้อมซึ่งปัจจัยทรัพยากรในการช่วยเหลือตนเอง เป็นชายขอบทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ยิ่งทำให้ผู้หญิงเหล่านี้ต้องเผชิญกับความทุกข์ทางจิตใจ ความยากลำบากในการยังชีพ เพราะภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคลล้วนเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อลักษณะการดำเนินชีวิตของบุคคล มีผลให้รูปแบบการใช้ชีวิตประจำวันต้องเปลี่ยนแปลงไป และหากบุคคลใดต้องตกอยู่ในภาวะวิกฤต บุคคลนั้นจะมีลักษณะอาการและวิธีการในการเผชิญกับปัญหาและภาวะวิกฤตเหล่านั้นที่แตกต่าง

กันออกไป ซึ่งหากไม่ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลืออย่างเหมาะสมและทันการณ์แล้ว อาจส่งผลให้คุณคล
นั้นดำเนินการแก้ไขปัญหาที่ผิดพลาด และไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ของคุณได้อีกต่อไป (สิรินุช เสงี่ยม
ศักดิ์, 2548 น. 25)

ค่านิยมในสังคมไทยจะมีครอบครัวเป็นแรงสนับสนุนช่วยเหลือที่สำคัญ โดยพบว่าผู้หญิงที่หย่า
ร้างแยกทางกับสามี กลายเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวสามารถกลับมาพึ่งพาครอบครัวได้เป็นเรื่องปกติ ทำให้แม่
เลี้ยงเดี่ยวไทยจึงเลือกที่จะอาศัยครอบครัวเดิมของตน เป็นแรงสนับสนุนหรือให้ความช่วยเหลือตนเอง
(เกวลี เคนดิษฐการ (2554 น. 69-70) จากมโนทัศน์แนวคิดเรื่องแรงสนับสนุนทางสังคม พบว่า แหล่งการ
สนับสนุนทางสังคมของมารดานอกสมรสที่สำคัญที่สุดคือครอบครัวเดิม (สุพัตรา ไบสมุท, 2543) หรือ
ปัจจัยที่สนับสนุนให้มารดานอกสมรสตัดสินใจที่จะเลี้ยงลูกเอง เนื่องจากหลายเหตุผลด้วยกัน เช่น
นายจ้างยินยอมให้นำลูกไปอาศัยอยู่ด้วย หรือพ่อแม่รับรู้การมีสามีถึงแม้ไม่ได้มีการจดทะเบียนสมรสก็
ตาม ดังนั้นเมื่อมีลูก พ่อแม่จึงยอมรับ เมื่อถูกสามีทอดทิ้ง พ่อแม่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนมักจะให้ความ
ช่วยเหลือ (อัจฉรา อักษรวิทย์, 2529, น. 15) ในกรณีแม่วัยรุ่นยังต้องพึ่งพาครอบครัวเดิมในด้านการให้
ความช่วยเหลือในการเลี้ยงดูบุตร ทั้งด้านข้อมูล ความรู้ ความเชื่อ แนวคิดและแนวปฏิบัติต่างๆ เพื่อ
ประโยชน์ในการเลี้ยงดูบุตร ดังนั้น แม่วัยรุ่นจึงยังขอความช่วยเหลือจากครอบครัวเดิมของตน หรือ
ครอบครัวเดิมของสามีในด้านการช่วยเหลือเลี้ยงดูบุตรเมื่อตนเองและสามีต้องออกไปทำงานนอกบ้าน
ซึ่งเป็นความช่วยเหลือด้านการสนับสนุนจากครอบครัวเดิมที่ต้องการมากที่สุด (ปัญญาภรณ์ ยะเกษม และ
พัชรภักดิ์ ไชยสังข์: ออนไลน์)

งานศึกษาปัญหาเรื่องผู้หญิงที่เผชิญภาวะวิกฤตความเป็นแม่ ในด้านการรับมือ การเผชิญปัญหา
การแก้ไขปัญหาให้ผ่านคล่อง ได้มีผู้สนใจศึกษาเป็นจำนวนมากในแวดวงวิชาการด้านสังคมสงเคราะห์
แต่เป็นเพียงการศึกษาในแง่ที่ว่าผู้หญิงนั้นได้รับแรงสนับสนุน ความช่วยเหลือให้สามารถผ่านพ้นปัญหา
ภาวะวิกฤต ด้วยแรงสนับสนุนจากคนในครอบครัวของตนเอง (สุพัตรา และ อัจฉรา: อ้างแล้ว) ซึ่งยังไม่
ค่อยมีงานศึกษาปัญหาของผู้หญิงที่เน้นบริบทขององค์กรในการให้ความช่วยเหลือและสนับสนุน อันมี
ส่วนทำให้ผู้หญิงที่กำลังเผชิญวิกฤตความเป็นแม่สามารถเกิดศักยภาพในการรับมือกับปัญหาได้ จนมี
ลำดับขั้นและพัฒนาการในเชิงบวกที่เปลี่ยนแปลงไป มีการปรับตัวตามความคาดหมายเพื่อการบรรลุ
นโยบายและแบบแผนการทำงานขององค์กร

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันสังคมไทยพบว่า มีทั้งองค์กรภาครัฐและเอกชน รวมถึงมูลนิธิต่างๆที่
ดูแลช่วยเหลือผู้หญิงที่ประสบปัญหาในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการค้าประเวณี การค้าแรงงาน ปัญหา
ครอบครัว การถูกทำร้ายร่างกาย การถูกข่มขืนกระทำชำเรา และปัญหาสังคมอื่นๆอีกมากมาย ทั้งนี้รวม
ไปถึงปัญหาเรื่องของการตั้งครภภไม่พึงประสงค์ ผู้หญิงที่หย่าร้างแยกทางกับคู่ชีวิต ทำให้ผู้หญิงเหล่านั้น
ประสบกับวิกฤตของความเป็นแม่ด้วย ในงานศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนขอมุ่งเป้าไปที่ประเด็นการศึกษาเรื่องเล่า

ของผู้หญิงที่ประสบวิกฤตความเป็นแม่ที่อาศัยและได้รับความช่วยเหลือในสถานคุ้มครองทั้งของรัฐและการดูแลในองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อจะทำการศึกษาเปรียบเทียบประสบการณ์ความคิดในการเผชิญปัญหา เพื่อช่วยเหลือให้ผู้เป็นแม่ซึ่งเป็นหญิงชนชั้นล่างที่ได้รับโอกาสน้อยในสังคมสามารถก้าวผ่านพ้นวิกฤตปัญหาที่กำลังประสบพบเจอในช่วงชีวิตขณะนั้นได้

1.2 คำถามในการศึกษา

1.2.1 กระบวนการเกิดวิกฤตความเป็นแม่ของผู้หญิงชนชั้นล่างเกิดขึ้นได้อย่างไร รวมถึงมีโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจใดที่บีบคั้นให้ผู้หญิงเหล่านี้กลายเป็นแม่ที่อยู่ในภาวะวิกฤต

1.2.2 ในกระบวนการที่ผู้หญิงเกิดวิกฤตความเป็นแม่ ผู้หญิงนิยามสภาพความเป็นแม่ของตนเอง ภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้น และผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างไร และผู้หญิงรับมือกับปัญหาเหล่านั้นอย่างไร

1.2.3 องค์กรมีบทบาทในการช่วยพัฒนาตัวตน (self) และแก้ไขปัญหาวิกฤตของความเป็นแม่อย่างไร และปฏิสัมพันธ์กับองค์กรมีส่วนประกอบสร้างตัวตนของแม่อย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ในการศึกษา

1.3.1 เพื่อศึกษาบริบท โครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจทางสังคม ที่ผลักดันให้เกิดกระบวนการทำให้ผู้หญิงเกิดวิกฤตของความเป็นแม่

1.3.2 เพื่อสะท้อนตัวตนและนิยามสภาพการณ์ของผู้หญิงในฐานะผู้ที่อยู่ในภาวะวิกฤตความเป็นแม่ ผ่านปฏิสัมพันธ์กับบุคคลรอบข้างและรับทราบยุทธวิธีรับมือกับวิกฤตที่เกิดขึ้น

1.3.3 เพื่อนำเสนอถึงบทบาทขององค์กรในการเป็นแหล่งช่วยเหลือที่สำคัญต่อการแก้ไขปัญหาวิกฤตความเป็นแม่ของผู้หญิง รวมถึงสะท้อนบทบาทในการประกอบสร้างตัวตนของแม่ในภาวะวิกฤต

1.4 ทบทวนงานศึกษาและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง

สำหรับงานศึกษาเปรียบเทียบประสบการณ์ของแม่ชนชั้นล่างในภาวะวิกฤตภายใต้ความดูแลขององค์กรสวัสดิการสังคมของรัฐและเอกชน เพื่อให้เห็นภาพของงานศึกษาครั้งนี้ตัวผู้เขียนเองจึงจำแนกการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกมาดังนี้

1.4.1 การวิจัยแนวเรื่องเล่า

งานศึกษานี้ผู้เขียนใช้การวิจัยแนวเรื่องเล่า (narrative research) เป็นวิธีวิทยาในการศึกษา จะแตกต่างจากวิจัยเชิงคุณภาพอื่น เนื่องจากการทำวิจัยแนวเรื่องเล่า ไม่มีจุดเริ่มต้นอย่างเป็นทางการโดยอัตโนมัติ และไม่มีจุดสิ้นสุดที่ชัดเจน เพราะคำนิยามความหมายของ “เรื่องเล่า” ก็ยังเป็นที่ยกเถียงกัน อย่างยากจะลงตัว ไม่มีหลักฐานสนับสนุนว่าจุดศูนย์รวมที่จะบ่งบอกว่า เรื่องเล่าอยู่ตรงไหน ความ

แตกต่างอยู่ตรงที่การวิจัยแนวเรื่องเล่านั้นไม่มีกฎเกณฑ์ที่ตายตัวแน่นอนเกี่ยวกับแบบแผนที่จะใช้เพื่อการสืบค้น หรือวัตถุประสงค์ที่เหมาะสม หรือแม้กระทั่ง ระดับของการศึกษาเรื่องราวที่ถือว่าดีที่สุดจะอยู่ที่ระดับใด ก็ไม่มีข้อกำหนดที่ตายตัว (กิตติพัฒน์ นนทปัทมกุล: ออนไลน์)

การวิจัยแนวเรื่องเล่าไม่ได้บอกว่า นักวิจัยจะต้องไปแสวงหาเรื่องราวจากบันทึกคำพูด คำกล่าวที่เรบบันทึกไปทุกวัน ไปสัมภาษณ์ ไปค้นสมุดไดอารี่ ดูจากรายการทีวี หรือบทความตามหน้าหนังสือพิมพ์ ไม่ได้บอกแม้กระทั่ง นักวิจัยต้องรักษาความเป็นวัตถุวิสัย หรือต้องใกล้ชิดกับผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยอย่างยิ่ง แต่ประการใด ไม่ได้บอกว่า เราต้องวิเคราะห์เรื่องราวเพื่อสร้างประเด็นเฉพาะ (particularities) หรือเราต้องสร้างข้อสรุปทั่วไป (generality) ตลอดจนไม่ได้บอกว่า นักวิจัยต้องผูกติดน้อยยะสำคัญในเชิงญาณวิทยาอย่างไรกับการวิเคราะห์เรื่องราวที่ได้ ซึ่งคอรีน สไควร์ (Squire, C., 2008) เห็นว่าบรรดานักวิจัยกำลังนิยามดำเนินการวิจัยแนวเรื่องเล่ากันมาก เพราะว่า การวิจัยแนวเรื่องเล่ามีพลังที่จะช่วยให้นักวิจัยมองเห็นความแตกต่างของความหมายหลายระดับชั้น ซึ่งบางครั้ง ความหมายแต่ละระดับก็อาจจะมีความขัดแย้งกันเอง การวิจัยแนวเรื่องเล่าช่วยทำให้นักวิจัยมีบทสนทนาที่เป็นประโยชน์ ตลอดจนช่วยทำให้นักวิจัยมีความเข้าใจต่อปัจเจกบุคคลและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ดียิ่งขึ้น

สิ่งที่นักวิจัยแนวเรื่องเล่าจำเป็นต้องตระหนักและให้ความสำคัญก็คือ การเล่าเรื่องราวของผู้คนไม่ได้เป็นสิ่งผิดปกติหรือสิ่งแปลกปลอมไปจากบทสนทนาในชีวิตประจำวันของผู้คนแต่ประการใด ในหลายๆกรณีที่มีการสัมภาษณ์พูดคุยกัน นักวิจัยพบว่าบทสนทนาที่เกิดขึ้น โดยทันทีทันใดนำไปสู่เรื่องเล่าอย่างเป็นธรรมชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อการสัมภาษณ์เป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติชีวิต (life histories) ของผู้คน หรือสนทนาเกี่ยวกับบริบทขององค์กร หรือการทำงาน เรื่องเล่าเกิดขึ้นจากการซักถามและการตอบคำถามที่เป็นไปโดยธรรมชาติ

การเล่าเรื่อง (story telling) จึงเป็นวิถีทางในการเก็บข้อมูลที่มีลักษณะเฉพาะ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจประสบการณ์และชีวิตของผู้ให้ข้อมูล ถือเป็นวิธีวิทยาเรื่องเล่า (narrative method) ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องของผู้ให้ข้อมูลผ่านวิธีการเล่าเรื่อง ให้ความสำคัญกับเสียงและประสบการณ์ที่ผ่านการเล่าเรื่องโดยผู้ให้ข้อมูล ทำให้นักวิจัยทราบและรับรู้ถึงชีวิตของผู้ให้ข้อมูล เรื่องเล่าจึงเป็นวิถีที่ทำให้เกิดการค้นพบ ค้นหา และความหมายของเรื่องที่ผู้วิจัยต้องการศึกษาจากผู้ให้ข้อมูล การประยุกต์ใช้เรื่องเล่าจึงต้องมีการประยุกต์ใช้และศึกษาอย่างเป็นองค์รวมโดยไม่ละทิ้งเพิกเฉย ต่อรายละเอียดต่างๆที่ปรากฏในเรื่องเล่า นั้น นอกจากนี้ยังมีประเด็นที่ต้องให้ความสำคัญคือ ผู้ให้ข้อมูลทุกคนจะต้องเล่าเรื่องของตัวเองในภาษาของตน ภาษาเป็นพลังในการจัดระบบเรื่องเล่า และเป็นแม่พิมพ์ของเรื่องเล่า เรื่องเล่ามีความแตกต่างหลากหลายขึ้นอยู่กับลักษณะเฉพาะของผู้เล่าแต่ละบุคคล การวิเคราะห์เรื่องเล่าจึงต้องวิเคราะห์ผ่านโครงสร้างของภาษาที่ใช้ รูปแบบในการเล่าเรื่องมิได้เพียงสะท้อนลักษณะเฉพาะของผู้เล่าเท่านั้น โครงสร้างของเรื่องเล่าเองยังสามารถแสดงถึงสถานภาพความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล มุมมองต่อภาษา ตัวตน และโลกของผู้เล่าเรื่องได้ด้วย

1.4.1.1 ว่าด้วยเรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติชีวิต

วิธีการศึกษาเรื่องเล่ามีศูนย์กลางความสนใจอยู่ที่ประสบการณ์ชีวิต มีแกนกลางความสนใจอยู่ที่การ แสดงออกของผู้คนในประสบการณ์ชีวิตของตน การแสดงออกซึ่งประสบการณ์ชีวิตของบุคคลจะเป็น เรื่องราวที่เป็นประสบการณ์ที่บุคคลมีต่อโลกรอบตัวของเขาหรือเธอ และการแสดงออกดังกล่าวทำให้ บุคคลนั้นมีการกระทำที่มีการแปลความหมาย และการกระทำดังกล่าวก็เป็นการให้ความหมายต่อโลก ของบุคคลนั้น ต่อทั้งตัวเขาหรือเธอและคนอื่นๆ ความหมายจะไม่สามารถเกิดขึ้นก่อนที่บุคคลจะมีการ ตีความประสบการณ์ของตน

สุภางค์ จันทวานิช (2543 น. 113 - 115) เขียนบรรยายถึงความหมายของเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตไว้ใน หนังสือเรื่องวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพไว้ว่า เรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิต คือ ระเบียบวิธีในการศึกษาประวัติชีวิต ของบุคคลหรือกลุ่มคน โดยการสืบสาวถึงปัจจัยภายนอก ซึ่งได้แก่สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม และปัจจัย ภายใน ซึ่งได้แก่ความรู้สึกนึกคิดของตัวบุคคลหรือคนกลุ่มนั้น การศึกษาอาจกระทำโดยศึกษาเรื่องราว ตลอดชีวิตหรือช่วงเวลาตอนหนึ่งตอนใดของชีวิตก็ได้ สุภางค์เน้นให้พิจารณาเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตใน บริบททางวัฒนธรรม โดยชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของบุคคลกับวัฒนธรรมที่ห่อหุ้มเขาอยู่ ผู้ที่ศึกษา หรือทำวิจัยในเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตมีหน้าที่หาคำอธิบายถึงเหตุผลที่ผู้เล่ามีวิธีคิดเช่นนั้น และเขาได้รับ แรงจูงใจจากสิ่งใดทำให้มีพฤติกรรมเช่นนั้น เรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตทำให้ผู้ศึกษาหรือผู้วิจัยมองเห็นความ เกี่ยวพัน (interplay) ระหว่างผู้เล่ากับวัฒนธรรมของผู้เล่า

งานของอวบ มิแคนไฟ์ (2547, น. 20) ที่ศึกษาเรื่องเล่าเกี่ยวกับชีวิตของผู้นำชุมชนชาวแพ อำเภอบึง เมือง จังหวัดพิษณุโลก สะท้อนให้เห็นภาพวิถีชีวิตของผู้เล่าทั้งในแง่ของปัจเจกชนและในแง่ของสังคม โดยมีวัฒนธรรม เป็นสิ่งยึดโยงภาพทั้งสองเข้าไว้ด้วยกัน นอกจากนี้ได้ให้ความสนใจไปยังวิธีแก้ไข ปัญหาต่างๆ ในชีวิตของผู้เล่า รวมทั้งศึกษาถึงความคาดหวังและปฏิกิริยาต่างๆ ที่เขามีต่อประสบการณ์ เกิดขึ้นในชีวิต ซึ่งได้รับการพัฒนาขึ้นมาภายใต้สภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ ตลอดเวลา

เรื่องเล่าในที่นี้หมายถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับประสบการณ์ชีวิต การที่ผู้เล่านำประสบการณ์ของตนมา เล่านั้น ทำให้ผู้เล่ามีอำนาจในการต่อรอง เนื่องจากความเชื่อที่ว่า การเล่าเรื่องของตนเอง ไม่มีใครรู้ดีไป กว่าผู้เล่า เรื่องเล่ายังเป็นสิ่งที่อยู่ในชีวิตประจำวันที่เราได้ปฏิบัติในทุกวัน การเล่าเรื่องผู้เล่าถือเป็นองค์ ประธานที่ไม่สามารถแยกอารมณ ความรู้สึก ทศนคติจากสิ่งที่เล่า เรื่องเล่าถูกประกอบสร้างจากมิติของ เวลา ภูมิศาสตร์ การเมือง วัฒนธรรม และสังคม ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก่อให้เกิดรูปแบบของการเล่าเรื่องที่แตกต่าง กันออกไป เรื่องเล่าจึงทำหน้าที่ตอบโต้และเปิดเผยให้เห็นถึงกลไกการทำงานของระบบ โครงสร้างทาง สังคมที่ครอบงำปัจเจกนั้นๆอยู่ ซึ่งผู้เล่าได้แสดงออกมาในเนื้อหาเหล่านั้น ดังที่ Robert Atkinson ได้ กล่าวไว้ใน Contexts and Use of Life Stories ว่าเรื่องเล่าหรือการศึกษาประวัติชีวิตนั้น ความสำคัญอยู่ที่ ความพยายามทำความเข้าใจตำแหน่งของผู้เล่าในชีวิต หรือการอธิบายตัวเองที่สัมพันธ์กับคนอื่น

เพื่อให้เสียงเหล่านั้นเป็นที่ได้ยิน เพื่อให้ผู้เล่าได้พูดเพื่อตนเองและพูดเกี่ยวกับตนเองก่อน Atkinson เชื่อว่าหากเราต้องการรู้จักประสบการณ์และทักษะของปัจเจกบุคคล หนทางที่ดีที่สุดคือการฟังเจ้าของเสียงนั้น ดังนั้นในการเล่าเรื่องจึงควรจะเล่าจากถ้อยคำของเจ้าของเรื่องเอง ในแง่นี้ผู้เล่าจึงเป็นผู้ตีความคนแรกผ่านการสร้างความจริงส่วนตัว และเรื่องที่เล่า ส่วนผู้เขียนก็คือผู้ที่เข้าไปเรียนรู้จากสิ่งที่ต้องการ¹

1.4.1.2 ข้อจำกัดในเรื่องความเป็นจริง

เรื่องเล่า (narrative) เป็นการเล่าเรื่อง (telling story) โดย “เรื่องเล่า” เป็นความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ หรือลำดับการณืทั้งที่เป็นเรื่องจริงและเรื่องแต่ง Polkingtone (1988)

“What I tell you three times is true.” (Carroll, อ้างใน Henige 1985 น. 39) ยศ สันตสมบัติ (2533 น. 6) เสนอว่า การศึกษา life history จัดเป็นการนำเอาประสบการณ์และการแสดงออกมาเป็นกรอบในการศึกษามนุษย์และสังคมวัฒนธรรม ซึ่งการนำประสบการณ์และการแสดงออกมาใช้มีความจำเป็นที่เราต้องแบ่งแยกระหว่างเรื่องราวดังต่อไปนี้

1. ความเป็นจริง (reality) ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ดำรงอยู่จริงหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ไม่ว่าจะเป็นอย่างใดก็ตาม

2. ประสบการณ์ (experience) อันหมายถึงความเป็นจริงที่จิตสำนึกของมนุษย์รับรู้ บุคคลสองคนอาจรับรู้เหตุการณ์เดียวกันแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในอดีตความเข้าใจและการแปลเหตุการณ์นั้นๆ ของแต่ละบุคคล

3) การแสดงออก (expression) ซึ่งเป็นการถ่ายทอดประสบการณ์ชีวิตออกมาในรูปของการบอกเล่า หรืออรรถประเภทอื่นๆ

การแสดงออกหรืออรรถย่อมมิใช่ความเป็นจริง และมนุษย์ทุกคนย่อมตระหนักดีถึงช่องว่างระหว่างประสบการณ์และการถ่ายทอดประสบการณ์เหล่านั้นออกมา โดยผ่านสื่อของระบบสัญลักษณ์ต่างๆ เช่น ภาษา ฯลฯ ประสบการณ์บางอย่างเป็นสิ่งที่ยุ้งยาก ชับซ้อน จนกระทั่งเราไม่สามารถทำความเข้าใจกับสิ่งที่เกิดขึ้นและประสบการณ์ที่ตัวเราเองประสบมาได้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเราไม่สามารถแสดงออกหรือถ่ายทอดประสบการณ์นั้นออกมาเป็นเรื่องราว หรือเราขาดความสามารถในการบอกเล่าเรื่องราวที่เกิดขึ้น หรือเราชุกซ่อนอำพรางประสบการณ์บางประเภทและความรู้สึกบางชนิดเอาไว้ ในขณะที่เราเล่าหรือถ่ายทอดประสบการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นให้ผู้อื่นรับฟัง บ่อยครั้งที่เราพบว่าสิ่งที่เราเล่าหรือแสดงออกนั้นไม่สามารถครอบคลุมถึงประสบการณ์หรือเหตุการณ์ทั้งหมด รวมทั้งความคิดและความรู้สึกที่เรามีในขณะนั้น ในทำนองเดียวกัน นักมานุษยวิทยาที่ทำการวิจัยภาคสนามทุกคนย่อมตระหนักดีว่าข้อมูลที่เราคัดบันทึกจากประสบการณ์ในการทำวิจัย ข้อมูลที่เรานำมาใช้สอน หรือเขียนเป็นบทความและหนังสือ นั้น ไม่สามารถบรรยายประสบการณ์ในการทำวิจัยทั้งหมดได้ ช่องว่างระหว่าง

¹ กนกวรรณ สุทธิพร “วิธีวิทยาเรื่องเล่า (Narrative Method)” ท่าพระจันทร์: สหวิทยาการปริทัศน์ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. (เว็บไซต์) http://tpir53.blogspot.com/2010/11/blog-post_15.html (สืบค้นเมื่อ 25 ธันวาคม 2555)

“ความเป็นจริง” “ประสบการณ์” กับ “การแสดงออก” เป็นช่องว่างอันเป็นนิรันดร์ที่ไม่สามารถปิดกั้นได้ และความขัดแย้งเหล่านี้เป็นปัญหายุ่งยากที่ท้าทายนักสังคมศาสตร์ตลอดมาทุกยุคทุกสมัย (ยศ สันตสมบัติ, 2533, น. 6 - 7)

เนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องความเป็นจริง หรือความน่าเชื่อถือของเรื่องเล่า ผู้เขียนจึงมุ่งแนววิเคราะห์ไปที่การค้นหาภาพลักษณ์ที่ผู้ให้ข้อมูลต้องการแสดงออกในประวัติชีวิต มากกว่าจะมุ่งค้นหาความเป็นจริงที่อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์ที่ผู้ให้ข้อมูลเล่าให้ฟัง อาจกล่าวได้ว่า ผู้เขียนมุ่งค้นหาความรู้สึกที่ผู้ให้ข้อมูลต้องการแสดงออก มากกว่าจะศึกษาถึงข้อเท็จจริงหรือความถูกต้องที่อยู่เบื้องหลังเหตุการณ์หรือการกระทำนั้นๆ

1.4.2 ชนชั้นในทางสังคมศาสตร์

ชนชั้นทางสังคม หรือเรียกเพียง ชนชั้น เป็นกลุ่มมโนทัศน์ในสาขาวิชาสังคมศาสตร์และทฤษฎีการเมือง ชนชั้นเป็นวัตถุประสงค์แห่งการวิเคราะห์สำหรับนักสังคมวิทยา นักรัฐศาสตร์ นักมานุษยวิทยา และนักประวัติศาสตร์สังคม อย่างไรก็ตาม ไม่มีการเห็นพ้องต้องกันว่านิยามที่ดีที่สุดของคำว่า "ชนชั้น" คืออะไร และคำนี้ก็มีความหมายบริบท ในสำนวนพูดทั่วไป คำว่า "ชนชั้นทางสังคม" โดยทั่วไปพ้องกับ "ชนชั้นทางสังคม-เศรษฐกิจ" ซึ่งนิยามว่าเป็น "บุคคลที่มีสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจหรือการศึกษาเท่ากัน" เช่น ชนชั้นกรรมกร ชนชั้นวิชาชีพอุบัติใหม่

ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 คำว่า "ชนชั้น" เริ่มเป็นวิธีหลักในการจัดระเบียบสังคมเป็นการแบ่งลำดับชั้นแทนการจำแนกประเภทอย่างฐานันดร ยศและลำดับ ซึ่งสัมพันธ์กับการให้ความสำคัญกับคุณลักษณะที่ตกทอดมาลดลง และให้ความสำคัญกับความมั่งคั่งและรายได้เพิ่มขึ้นเป็นตัวชี้วัดฐานะในลำดับชั้นทางสังคม นั่นคือการจัดลำดับชั้นทางสังคมแบบที่มีอยู่ในสังคมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ เป็นกฎเกณฑ์ในการแบ่งชนชั้นที่มีแนวโน้มเป็นกฎเกณฑ์ในทางเศรษฐกิจมากกว่ากฎเกณฑ์ในด้านอื่น ๆ หนึ่ง บางสังคมนั้น ความมั่นคงทางเศรษฐกิจเป็นสิ่งเดียวที่สังคมใช้เป็นมาตรฐาน ในการจัดและกำหนดชั้นระหว่างบุคคล ในระบบดังกล่าวนี้ เรียกกันว่า เป็นการแบ่งชั้นทางสังคม โดยกฎเกณฑ์ที่มีมิติเดียว ซึ่งอาจแบ่งออกได้โดยทั่วไปเป็น 3 ชั้น คือ

- 1.) ชนชั้นสูง ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่มีหลักทรัพย์และรายได้สูง
- 2.) ชนชั้นกลาง ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่มีหลักทรัพย์และรายได้ปานกลาง
- 3.) ชนชั้นต่ำ ได้แก่ กลุ่มบุคคลที่มีหลักทรัพย์และรายได้ต่ำ

ทั้งนี้ชนชั้นต่ำหรือชั้นล่าง อนุমানได้ว่า คือ พวกเขาใช้แรงงานเข้ากินค่าด้วยความลำบากแต่คุณภาพชีวิตไม่ดีเท่าที่ควร ในทางเดียวกันกลุ่มชนชั้นล่างหรือชนชั้นแรงงานถูกมองว่าเป็นกลุ่มคนที่ไม่ต่างอะไรไปจากสัตว์และสำสอนทางเพศ กรอบการมองดังกล่าวของชนชั้นกลางยังคงมีอยู่แม้แต่ในสังคมไทย ชนชั้นกลางมองว่ามีความสามารถในการควบคุมตนเองและมีความเหนือกว่าทางศีลธรรม

วอร์เนอร์ นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันได้ทำการศึกษาเรื่องช่วงชั้นทางสังคมในแนวใหม่ ชนชั้นในความหมายของวอร์เนอร์ เห็นว่า เป็นการแบ่งโดยดูถึงความเหนือกว่าและด้อยกว่าของสมาชิกของชุมชน การแจกแจงตำแหน่งขึ้นกับเกณฑ์ เช่น รายได้ ความมั่นคง การศึกษา อาชีพ ฯลฯ ซึ่งวอร์เนอร์ ได้แบ่งไว้เป็น 6 ระดับคือ (ออนไลน์)

- 1.) ชนชั้นสูงระดับสูง (upper-upper class) กลุ่มนี้จะเป็นพวกปัญญาชนที่มีตระกูลเก่าแก่ขึ้นกับการมีความมั่งคั่ง ผู้ดีเก่า
- 2.) ชนชั้นสูงระดับต่ำ (lower-upper class) กลุ่มนี้อาจจะรวบกว่าพวกชนชั้นสูงระดับสูง แต่เป็นพวกใหม่ กิริยามารยาทยังไม่สุภาพนัก มีการศึกษาไม่สูงนัก
- 3.) ชนชั้นกลางระดับสูง (upper-middle class) เป็นครอบครัวที่ประสบความสำเร็จในอาชีพปานกลาง
- 4.) ชนชั้นกลางระดับต่ำ (lower-middle class) มีอาชีพเป็นพวกเสมียน พนักงาน คนมีฝีมือ พวกนี้จะขยันทำงานตามอุดมคติ มีการไปจัดและร่วมกิจกรรมต่าง ๆ
- 5.) ชนชั้นต่ำระดับสูง (upper-lower class) ได้แก่ พวกคนงานกรรมกรที่ไม่ค่อยมีฝีมือ เป็นพวกที่ให้ความเชื่อถือได้ ชอบความสะอาดเป็นระเบียบ
- 6.) ชนชั้นต่ำระดับต่ำ (Lower-lower class) ได้แก่ พวกคนงานหรือกรรมกรที่ไม่มีฝีมือ

อย่างไรก็ตาม สังคมก็มีได้ยกย่องเฉพาะการมีเงินมีทรัพย์สินสมบัติมากเท่านั้น แต่จะยกย่องเมื่อบุคคลนั้นมีตำแหน่งทางสังคมอีกด้วย ด้านภูมิฐานะหรือที่อยู่อาศัยของคนในสังคมนั้น จะถือเป็นเกณฑ์ในการแบ่งชนชั้นยังไม่เด่นชัดนัก เพราะยังไม่สามารถที่จะบอกได้ว่าคนในเมืองจัดอยู่ในชนชั้นที่สูงกว่าคนในชนบทหรือคนในกรุงเทพฯ จะอยู่ในชนชั้นที่สูงกว่าคนในต่างจังหวัดเสมอไป จะต้องอาศัยปัจจัยอื่นเป็นองค์ประกอบอีกด้วย เช่น เกียรติคุณ ชื่อเสียง ตำแหน่ง หน้าที่ ตลอดจนฐานะทางเศรษฐกิจ เพราะในแต่ละสังคมไม่ว่าจะเป็นสังคมส่วนภูมิภาคหรือในเมืองหลวงย่อมมีคนหลายระดับหลายชนชั้นปะปนกันไป

ในสังคมหนึ่งๆ โดยเฉพาะในเขตเมืองใหญ่ยังพอมีตัวอย่างให้เห็น เวลากล่าวถึงที่อยู่อาศัยก็จะตอบได้ทันทีว่านั่นเป็นแหล่งชนชั้นสูง นี่เป็นแหล่งชนชั้นต่ำ เป็นต้น ในด้าน การศึกษาก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ใช้ในการจัดลำดับชนชั้น ในสังคม ผู้ที่ได้รับการศึกษาสูงกว่าย่อมถูกจัดไว้ในชนชั้นสูงกว่าคนที่ได้รับการศึกษาน้อย ถือว่าคนที่ได้รับการศึกษาสูงเป็นชนชั้นปัญญาชน พูคะอะไร คิคอะไร ก็มีคนฟัง มีคนเชื่อ และ มีความศรัทธายิ่งกว่าคนได้รับการศึกษาน้อยกว่า

1.4.3 งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับครอบครัว วิธีคิดและอุดมการณ์ “ความเป็นแม่” ที่สัมพันธ์กับผู้หญิงในสังคม

ในสังคมปัจจุบัน ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม จากครอบครัวแบบขยาย (extended family) มาเป็นครอบครัวแบบที่เรียกว่าครอบครัวเดี่ยว (nuclear family) จากสังคมเกษตรกรรมมาเป็นสังคมอุตสาหกรรม ผู้คนเกิดแข่งขันกันมากขึ้นเพื่อความอยู่รอด เน้นวัตถุนิยม เน้นความต้องการของตัวเองเป็นหลัก คุณธรรมของผู้คนในสังคมเปลี่ยนแปลง ทำให้เกิดความสับสนในชีวิต ครอบครัวจำนวนมากจึงไม่สามารถทำหน้าที่ได้อย่างสมบูรณ์ เกิดความไม่มั่นคงและไร้ระเบียบในครอบครัว นำไปสู่การแตกสลายของครอบครัว หรือเกิดครอบครัวประเภทไม่สมบูรณ์ (uncompleted family) (พิมพ์ราไพ สุนทรารชุน, 2549, น. (1),(2))

สังคมตะวันตกให้ความสำคัญกับความเป็นแม่และการเลี้ยงดูบุตร ซึ่งเมื่อก่อนส่วนใหญ่ผู้หญิงจะมีเป้าหมายของการเป็นแม่ที่สมบูรณ์แบบ มีความรับผิดชอบในการเลี้ยงดูและอบรมสั่งสอนบุตรเป็นอย่างดี แต่อย่างไรก็ตามพบว่าความคิดนี้เริ่มเสื่อมถอยลงไป และความคิดนี้ก็แตกต่างกันไปในแต่ละบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่สะท้อนออกมาในรูปของประสบการณ์และตามความคิด ความคาดหวังในสังคมนั้นๆ การเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนผ่านนี้ตั้งอยู่บนคำถามเกี่ยวกับทิศทางและประสบการณ์ของความเป็นแม่ ในเรื่องของความรับผิดชอบตามช่วงสมัยในสังคม โดยข้อถกเถียงที่สำคัญ ที่ว่าการอยู่ด้วยกันต้องผ่านสถาบันการแต่งงานหรือไม่ งานศึกษานี้จะเน้นดูที่ประสบการณ์หรือเหตุผลที่ผู้หญิงต้องคิด ตัดสินใจ จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง เป็นการพูดถึงวัฒนธรรมในมิติของปฏิบัติการในการให้กำเนิดบุตรของหญิงและความแตกต่างของการสร้างความหมายของความชอบธรรมในอำนาจที่มีผลในการครอบงำและกำหนดชุดอุดมการณ์ความรู้ในสังคม

1.4.3.1 บทบาทของผู้หญิงกับความเป็นแม่

ความเป็นผู้หญิงและความเป็นแม่ถูกมองว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก เนื่องจากสรีระของผู้หญิงที่สามารถตั้งครรภ์และมีนมแม่ที่สามารถเลี้ยงดูบุตรได้ บทบาทของผู้หญิงจึงมีหลายบทบาทและบทบาทหนึ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับผู้หญิงก็คือบทบาทความเป็นแม่ เพราะเมื่อก้าวถึงความ เป็นแม่เรามักนึกถึงผู้หญิงที่ใจดี มีความเอื้ออาทรและมีความรักให้กับบุตรอย่างไม่มีเงื่อนไข (สุคนธ์รัตน์ สร้อยทองดี, 2552, น.19) โดยความเป็นแม่มักถูกสร้างความเชื่อตามประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ สังคมไทยความเป็นแม่ถูกสืบทอดกันจากรุ่นสู่รุ่น โดยภาพความเป็นแม่ตามแนววัฒนธรรมนี้ยังเป็นการสืบทอดความเป็นแม่ในอุดมคติภาพเหล่านี้ถูกส่งต่อในรูปแบบของสื่อ เช่น นวนิยายที่แม่มักเป็นภาพของผู้หญิงใจดีและเสียสละทุกอย่างเพื่อบุตร (พรธาดา สุวัธนวานิช, 2550, น. 213) หรือแม่แต่กระทั่งศาสนาพุทธที่กล่าวยกย่องผู้เป็นแม่ว่า “แม่เป็นพระที่บ้าน” แม่ต้องพร้อมทั้งร่างกายและจิตใจ แม่ที่มีศีลธรรมและความประพฤติดียอมให้กำเนิดบุตรที่ประเสริฐ (บุญรัตน์ โพธิไพรัตนา, 2546, น. 8) แม่จึงเป็นผู้มอบผู้ชายให้กับพระพุทธศาสนา (ปราณี วงษ์เทศ, 2549, น. 107) หรือในสังคมตะวันตกก็ยิ่งเห็นว่าเป็นบทบาทที่ดีที่สุดของผู้หญิงก็คือบทบาทของความเป็นแม่ ดังนั้นหากผู้หญิงคนใดไม่ได้เป็นแม่หรือมีบุตรยากก็มักจะรู้สึกว่าคุณ “ขาด” บางอย่างไปหรือแม่กระทั่งผู้หญิงที่ไม่ต้องการมีบุตรก็มักถูกสังคมมองว่าเป็นคนที่ไม่มีความรับผิดชอบได้เช่นกัน (Letherby, 1994 น. 525-532)

ความเป็นแม่ (motherhood) เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทสภาพสังคมและวัฒนธรรม เปรียบเสมือนเป็นอุดมคติหรือภาพตัวแทนของ “ผู้หญิง” ในสังคมนั้นๆ ที่เมื่อเกิดการเปลี่ยนผ่านทางของ ช่วงชีวิตมีการตั้งครรถ์จนถึงการคลอดบุตรได้กลายสภาพไปเป็น “แม่” ผู้หญิงเหล่านี้ก็จะได้รับความ คาดหวังจากสังคมให้ต้องทำตามแบบแผนของความเป็นแม่ (motherhood) เพื่อให้สอดคล้องกับค่านิยม ความต้องการของคนในสังคมนั้นๆ ทั้งนี้การสวมบทบาทความเป็นแม่จะมีความแตกต่างกันไปตาม ค่านิยมทางสังคมและหลักการพื้นฐานขององค์กรสถาบันในสังคมนั้น ซึ่งผู้เขียนต้องการจะเสนอว่า การ เป็น “แม่” ไม่ใช่แค่เรื่องทางชีววิทยาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพเท่านั้น แต่มีความเกี่ยวเนื่อง สัมพันธ์ไปกับสังคม วัฒนธรรม ความคาดหวังของสังคมด้วย ซึ่งแต่ละสังคมก็จะมีสถาบันที่คอยทำการ ผลิตซ้ำความหมายของการกระทำ พฤติกรรม และปฏิบัติการต่างๆของผู้คน กล่าวคือ สถาบันจะทำการ ผลิตซ้ำความหมายให้ผู้หญิงคิดและปฏิบัติไปตามความคาดหวังและประสบการณ์ของสังคม เช่นที่ว่า ผู้หญิงจะต้องทำหน้าที่เป็นหน่วยในการผลิตสมาชิกให้กับสังคมโดยการให้กำเนิดบุตร ทั้งนี้แบบแผน อุดมการณ์นี้จะเปลี่ยนแปลงแตกต่างกันไปตามผู้ที่มีอำนาจและความชอบธรรมในการกำหนดความรู้และ ทำการครอบงำชุดความรู้นี้ไปยังคนในสังคม แต่ในขณะที่เดียวกันก็มีบางพื้นที่วัฒนธรรมเป็นสังคมเล็กๆ ที่มีทางเลือกในความคิดเกี่ยวกับการให้กำเนิดอีกแบบหนึ่ง ซึ่งผู้เขียนเองต้องการแสดงให้เห็นความ แตกต่างของชุดอุดมการณ์ความรู้ในความสัมพันธ์และแบบแผนทางวัฒนธรรมซึ่งจะทำให้เราเข้าใจถึง บริบทการสร้างอารมณ์ความรู้สึกของความเป็นแม่ (making sense of motherhood) รวมถึงการสร้างเรื่อง เล่าของผู้หญิงเหล่านั้น เช่นเดียวกันที่ว่า การเลี้ยงลูกด้วยตนเองนับเป็นภาพของแม่ที่ดีในยุคสมัยใหม่หรือ ในฐานะผู้หล่อเลี้ยงครอบครัวซึ่งเป็นฐานรากที่แข็งแกร่งให้กับประเทศ วาทกรรมนมแม่ด้านหนึ่งทำให้ หญิงแสดงความเป็นผู้กระทำ แต่ในขณะที่เดียวกันกลับกลายเป็นการกดทับหญิงที่ไม่สามารถทำได้ แต่ กระนั้นหญิงกลุ่มนี้พยายามดิ้นรนเพื่อปรับความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับสามีและบุคคลอื่นรอบข้างผ่าน ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันและตีความหมายใหม่กับความเป็นแม่ของตนเอง ได้แก่แม่ที่ต่อรองหรือแม่ที่ กำลังเติบโต นับเป็นการแย่งชิงการสร้างตัวตนระหว่างหญิงกับวาทกรรมชุดต่างๆ ได้แก่ ตัวเธอ การ ทำงาน ครอบครัว ความเป็นแม่ ความเป็นไทยและอื่นๆ (Rungpueng Arattha, 2005)

บทบาทของผู้หญิงกับความเป็นแม่ในสังคมปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงจากอดีต ในอดีตพื้นที่ของ ผู้หญิงคือบ้าน ต่างกับในปัจจุบันที่ผู้หญิงมีโอกาสทางสังคม การศึกษามากขึ้นทำให้ผู้หญิงมีหน้าที่ที่ หลากหลาย โดยเฉพาะความเป็นแม่ ด้วยสิทธิของผู้หญิงที่เป็นผู้ให้กำเนิดบุตร เลี้ยงดูบุตร หน้าที่ของ ความเป็นแม่คือเลี้ยงลูกให้เติบโตให้เป็นคนดี งานวิจัยของชุดิมา โลมรัตน์านนท์ และ ภาวิกา ศรีรัตน บัลล์ (2556) สรุปไว้ว่าผู้หญิงในสังคมปัจจุบันรับบทบาททั้งความเป็นแม่และหน้าที่ทางสังคมควบคู่กัน ไปอย่างสมบูรณ์ซึ่งแต่ละบทบาทต้องใช้ระยะเวลาทั้งสิ้น การเลี้ยงลูกด้วยนมแม่จึงเป็นสัญลักษณ์ความ เป็นแม่รูปแบบหนึ่งที่ผู้หญิงทุกคนพึงมี แต่เนื่องด้วยสภาพสังคมในปัจจุบัน เงื่อนไขทางสังคม

ครอบครัวของผู้หญิงแต่ละคนแตกต่างกันไป จึงทำให้แม่ทำงานบางคนไม่สามารถทำหน้าที่ทั้งสองบทบาทได้อย่างสมบูรณ์

ส่วนงานที่ให้ภาพของผู้หญิงที่เลี้ยงลูกโดยลำพังหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว พบว่าความน่าสนใจในงานของอารียา จินมหันต์ (2551) อยู่ที่การศึกษากระบวนการกลายมาเป็นแม่ที่เลี้ยงลูกโดยลำพังว่ามีกระบวนการอย่างไรท่ามกลางประสบการณ์ต่างๆ ในชีวิตที่ได้ประสบพบผ่าน เธอได้รับรู้การนิยามเรื่องความเป็น “แม่ที่ดี” ความเป็น “เมียที่ดี” และความเป็น “ผู้หญิงที่ดี” รวมถึงการปรับใช้วิธีการหรือหนทางที่เธอประทับใจประกอบครอบครัวแบบแม่ที่เลี้ยงลูกโดยลำพังให้อยู่ได้ท่ามกลางครอบครัวที่เป็นแบบพ่อแม่ ลูก อย่างไรก็ตามนั่นคือการมองแม่เลี้ยงเดี่ยวเป็นผู้หญิงที่มีลักษณะของผู้กระทำการที่เข้มแข็ง ซึ่งสอดคล้องกับงานของลัดดา ประสพสมบัติ (2552, น. 209-233) ในบทความเรื่อง “กว่าจะเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวในสังคมเมือง” ได้พูดถึงว่าครอบครัวนั้นเป็นสถาบันทางสังคมที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบครอบครัวที่หลากหลายมากขึ้น ซึ่งรูปแบบครอบครัวที่เป็นแบบพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวปรากฏขึ้นมากมายและมีแนวโน้มที่สูงขึ้น ภายใต้สถานการณ์เช่นนี้ผู้หญิงเป็นกลุ่มคนที่ตกอยู่ในภาวะที่จะต้องเป็นทั้งพ่อและแม่ให้แก่ลูกในเวลาเดียวกัน ซึ่งนับเป็นภาระหนักเป็นสองเท่าของการเป็นมารดาทั่วไปทั้งในแง่ของมิติทางเศรษฐกิจ การเผชิญหน้ากับความคาดหวังของสังคม ตลอดจนการถูกมองด้วยสายตาที่อยู่ในสภาพครอบครัว “ผิดปกติ” จากนิยามครอบครัวโดยทั่วไป

1.4.3.2 ลักษณะของความเป็น “ครอบครัวไทย” กับการเป็น “แรงงานสนับสนุน” ช่วยเหลือผู้หญิง

สำหรับลักษณะความเป็นครอบครัวไทย จะเห็นได้ชัดเจนที่ว่าหน่วยสนับสนุนของผู้หญิงยามเมื่อเผชิญปัญหาวิกฤตต่างๆ ก็คือครอบครัวเดิม จากข้อสรุปงานของเกวลิ เจนดิษฐการ (2554, น. 69-70) พบว่า ความโดดเดี่ยวนั้นไม่โดดเดี่ยวอย่างแท้จริง เนื่องจากบริบทรูปแบบการอยู่อาศัยในสังคมไทยที่มีรากฐานมาจากการอยู่อาศัยแบบครอบครัวขยาย ทำให้แม่เลี้ยงเดี่ยวในสังคมไทยส่วนใหญ่ เลือที่จะย้ายกลับไปอยู่กับครอบครัวเดิม เพื่อรับความช่วยเหลือ หรือการสนับสนุนจากครอบครัวในหลายๆ ด้าน ในขณะที่ทางฝั่งครอบครัวเองก็มีความยินดีและต้องการ (welcoming) ที่จะให้กลับไปใช้ชีวิตร่วมกัน ดังนั้นการกลับไปอาศัยร่วมกับครอบครัวเดิมนั้น จึงเกิดจากความเต็มใจของทั้งสองฝ่าย ไม่เหมือนเช่นแม่เลี้ยงเดี่ยวทางฝั่งตะวันตกที่วัฒนธรรมการอยู่อาศัยแบบครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ทำให้ภายหลังการหย่าร้างแล้ว ผู้หญิงส่วนมากไม่ได้กลับไปอาศัยร่วมกับครอบครัวเดิมของตน ส่งผลให้เกิดปัญหาในการทำบทบาทหน้าที่ของการเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวในด้านต่างๆ มากกว่าแม่เลี้ยงเดี่ยวของไทย

การย้ายกลับไปอยู่บ้านเดิมของแม่เลี้ยงเดี่ยวไทย ทำให้ได้รับความช่วยเหลือในด้านต่างๆ จากครอบครัวและช่วยลดความขัดแย้งในบทบาทได้ (role conflict) ระหว่างบทบาทของการเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว

และบทบาทการทำงานนอกบ้าน เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ในขณะที่เดียวกันด้านจิตใจของแม่เลี้ยงเดี่ยว ก็ได้รับการเติมเต็มด้วยความรักจากครอบครัวและบุตรของตน ทำให้ความรู้สึก เหงา เศียด หรือไม่ปลอดภัยของแม่เลี้ยงเดี่ยวไทยนั้น ไม่ปรากฏเป็นปัญหาที่เด่นชัดมาก เมื่อเทียบกับแม่เลี้ยงเดี่ยวฝั่งตะวันตก ซึ่งจะมีแนวทางการแก้ปัญหาในด้านของจิตใจ และการรับความช่วยเหลือ ด้วยการแต่งงานใหม่อีกครั้ง แต่ทว่าเมื่อแม่เลี้ยงเดี่ยวไทยได้รับการเติมเต็มความรักความอบอุ่นจากครอบครัว จึงทำให้การมองเรื่องความรักครั้งใหม่ไม่ใช่ประเด็นที่มีความน่าสนใจสำหรับแม่เลี้ยงเดี่ยวอีกต่อไป

ในสังคมไทยนั้น แม่เลี้ยงเดี่ยวสามารถกลับมาพึ่งพาครอบครัวได้เป็นเรื่องปกติ ทำให้แม่เลี้ยงเดี่ยวไทยจึงเลือกที่จะอาศัยครอบครัวเดิมของตน เป็นแรงสนับสนุนหรือให้ความช่วยเหลือตนเอง เพราะจากสถานะของการเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยวตั้งอยู่บนพื้นฐานของความต้องการในการรับความช่วยเหลือ หรือสนับสนุนจากสังคมนอกข้าง เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ปัญหา ความเครียดหรือความกดดันต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตช่วงที่เกิดวิกฤต

งานศึกษาที่ชี้ให้เห็นถึงทางที่ครอบครัวแม่ที่เลี้ยงลูกโดยลำพังจะสามารถประคองตนแบบพ่อแม่ ลูก ได้รับความช่วยเหลือจากแหล่งต่างๆ เพื่อบรรเทาสภาพปัญหาที่ต้องเผชิญ ซึ่งจะสอดคล้องกับโมทสันน์แนวคิดเรื่องแรงสนับสนุนทางสังคม เช่น งานศึกษาของสุพัตรา ไบสมุท (2543) ที่พบว่าในสังคมไทยนั้น แหล่งการสนับสนุนทางสังคมของมารดานอกสมรสที่สำคัญที่สุดคือครอบครัวเดิม เช่นเดียวกันอัจฉรา อักษรวิทย์ (2529, น. 15) พบว่าปัจจัยที่สนับสนุนให้มารดานอกสมรสตัดสินใจที่จะเลี้ยงลูกเอง เนื่องมาจากหลายเหตุผลด้วยกัน เช่น นายจ้างยินยอมให้นำลูกไปอาศัยอยู่ด้วย หรือพ่อแม่รับรู้การมีสามีถึงแม้ไม่ได้มีการจดทะเบียนสมรสก็ตาม ดังนั้นเมื่อมีลูก พ่อแม่จึงยอมรับ เมื่อลูกสามีทอดทิ้ง พ่อแม่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนมักจะให้ความช่วยเหลือ

1.4.3.3 พื้นฐานค่านิยมของผู้หญิงในชุมชนชนบท

ศรีศักร วัลลิโภดม (ออนไลน์) เขียนบทความถึงการปลูกฝังทางวัฒนธรรม โดยให้มุมมองของความเป็นสังคมครอบครัวไทยในชนบทว่า ผู้หญิงคือ เจ้าของชุมชน เพราะส่วนใหญ่ในการแต่งงานนั้น ฝ่ายชายมักเข้ามาอยู่กับครอบครัวของฝ่ายหญิงและกลายเป็นคนในชุมชนของฝ่ายหญิง ดังนั้น ชุมชนและท้องถิ่น (locality) คือ โลกของผู้หญิง เป็น โลกภายในที่ผู้หญิงได้รับการปลูกฝังในเรื่องประเพณี วัฒนธรรม และจารีต เพื่อการดำรงชีวิตอย่างเป็นมนุษย์ในครอบครัวและชุมชน ส่วนนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538) ก็ให้ภาพที่แสดงว่าผู้หญิงเมื่ออยู่ในค่านิยมชุมชนเดิม จะมีการประกันสิทธิผู้หญิงไม่ให้ถูกข่มเหงรังแกโดยผู้ชาย นิธินำเสนอว่า สถานภาพที่ไม่เสมอกันไม่จำเป็นจะต้องนำไปสู่การกดขี่ทางเพศ เพราะในท่ามกลางสถานภาพที่ไม่เสมอภาคกันนั้น มีกลไกทางวัฒนธรรมและประเพณีอื่นที่แวดล้อมอยู่ด้วยหลายอย่างหลายประการ อันช่วยประกันมิให้มีการกดขี่ทางเพศเป็นไปอย่างรุนแรงได้ การใช้เงื่อนไขทางสังคมเป็นคำอธิบายถึงสถานะที่เปลี่ยนไปของผู้หญิง โดยอธิบายว่าผู้หญิงชนบทที่อพยพเข้ามาอยู่ใน

เขตเมือง อันได้แก่ โสเกณี หมอนวด ผู้หญิงในสลัม เป็นผู้หญิงที่ถูกเอารัดเอาเปรียบอย่างมากเมื่อเทียบกับผู้หญิงในชนบท เพราะเงื่อนไขหรือบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป “เมื่อชาวชนบทอพยพมาอยู่ในเมืองหรือวัฒนธรรมเก่าถูกระทบด้วยวัฒนธรรมตะวันตก เมื่อนั้น การ “กดขี่” ทางเพศจะปรากฏชัดขึ้น” (ผ้าขาวม้ากับผ้าจีน และกางเกงใน, 2538, น. 106-107)

สังคมไทยแต่เดิมมีกลไกพหุสถานภาพและประกันสิทธิผู้หญิงตามประเพณีวัฒนธรรมเก่า คอยถ่วงค้ำอยู่ แต่การเข้าเมืองไปสู่สังคมสมัยใหม่ โดยถูกอาณัติสิทธิของประเพณีเก่าตามไปกดขี่ หรืออยู่ชนบทโดยปนเปื้อนความคิดใหม่กับเก่าเข้าด้วยกันต่างหากที่ยังทำให้ผู้หญิงถูกกดขี่ทางเพศหนัก บริบทสมัยโบราณหรือในชนบท วิถีชีวิตในเมืองไม่อำนวยให้กลไกที่จะพหุสถานภาพของผู้หญิงหรือประกันสิทธิของผู้หญิงตามประเพณีเก่าของไทยมีโอกาทำงานของมันอย่างแท้จริง เหตุฉะนั้นสถานภาพและสิทธิของผู้หญิงแม้ตามอุดมคติในวัฒนธรรมไทยเดิมกลับถูกลดทอนลงเมื่อผู้หญิงที่เติบโตมาในอุดมคติความสัมพันธ์ระหว่างหญิงและชายแบบไทยเดิมเข้ามาใช้ชีวิตในเมือง (อ่างแล้ว, น. 92)

1.4.4 ภาวะวิกฤตและปัญหาต่างๆจากค่านิยมและอุดมการณ์ของสังคมไทยนำมาสู่การเกิด “วิกฤตความเป็นแม่”

1.4.4.1 ภาวะวิกฤตจากการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์

งานของกษมา มุลมัย (ออนไลน์) ที่ศึกษาแรงงานหญิงชาติพันธุ์ที่เข้ารับความช่วยเหลือจากบ้านพักฉุกเฉิน พบว่าการตั้งท้องโดยไม่พร้อมเป็นสาเหตุหลักที่เบียดขับ ผู้หญิงออกมาจากจากชุมชนดั้งเดิม ทว่าผู้หญิงที่ตั้งท้องโดยไม่พร้อมไม่ได้มีลักษณะทางสังคมเป็นกลุ่มก้อนหรือสามารถทำความเข้าใจได้ด้วยคำอธิบายชุดเดียว เพราะการตั้งท้องโดยไม่พร้อมไม่ได้เป็นเรื่องของอนามัยเจริญพันธุ์แต่เพียงอย่างเดียว แต่อยู่ภายใต้เงื่อนไขและบริบททางสังคมวัฒนธรรมแบบชายเป็นใหญ่ที่มีอัตลักษณ์และระบบความเชื่อความหมายเรื่องเพศวิถีที่แตกต่างกันไปภายใต้บริบททางสังคมชาติพันธุ์ที่หลากหลาย สิ่งที่มีเหมือนกันก็คือการที่พวกเขาดำรงอยู่ในสถานะเดียวกันคือการกลายมาเป็น “แม่ที่ต้องเลี้ยงลูกคนเดียว”

ดังนั้นปรากฏการณ์การตั้งท้องไม่พร้อมจึงไม่สามารถถูกแยกออกจากอุดมการณ์ความเป็นแม่ได้อย่างสิ้นเชิงแต่สอดคล้องกันอย่างมีพลวัต การทำความเข้าใจประสบการณ์ดังกล่าวของผู้หญิงจึงต้องให้ความสำคัญกับ โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างเพศ ความรุนแรงทางเพศ ระบบความเชื่อความหมายในเพศวิถี รวมทั้งอุดมการณ์ทางศาสนาเป็นปัจจัย และตัวแปรที่สำคัญ

จากการศึกษาค้นคว้าปัญหาที่ผู้หญิงวัยรุ่นมักเผชิญและนำมาสู่การกลายเป็นปัญหาคุณแม่วัยใส นั้น พบว่าปัญหาเรื่อง “การตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์” เป็นปัญหาที่พบบ่อยมากจนสร้างความวิตกกังวลความเครียด จนกลายเป็นภาวะวิกฤตในชีวิตยิ่งของลูกผู้หญิงคนหนึ่ง ทั้งนี้การจะทำความเข้าใจเรื่องการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ตลอดจนการให้คำจำกัดความที่สิ้น กระชับ และชัดเจนนับว่าเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เนื่องจากการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์เป็นประเด็นที่ประกอบด้วยรายละเอียด เงื่อนไข และมีสาเหตุมากมายหลายประการ ซึ่งมีผู้ศึกษาและนักวิชาการหลายท่าน ได้ให้คำจำกัดความที่สามารถอธิบายความหมายของการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ ดังนี้

การตั้งครรถ์ไม่พึงประสงค์ เป็นการตั้งครรถ์ที่ไม่ได้ตั้งใจ ไม่ได้มีการวางแผนที่จะให้เกิดการตั้งครรถ์มาก่อน ส่วนใหญ่เป็นการตั้งครรถ์ที่เกิดจากความรักสนุก ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ประมาท หรือการถูกล่วงละเมิดทางเพศซึ่งปัญหาต่างๆเหล่านี้สร้างความวิตกกังวลความเครียด รู้สึกกดดัน อับอาย (วิทิตา สุขทั่วญาติ, 2551) สุกานดา สุวณิชชาติ (อ้างถึงใน สิริनुช เสงี่ยมศักดิ์, 2548, น.14) กล่าวว่า การตั้งครรถ์ที่ไม่พึงประสงค์นั้น เป็นการตั้งครรถ์ที่สตรีไม่พร้อมที่จะเป็นมารดา เพราะมีปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเกิดการตั้งครรถ์ไม่ว่าจะเป็นความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ไม่คิดว่าการมีเพศสัมพันธ์เพียงครั้งสองครั้งจะมีโอกาสทำให้ตั้งครรถ์ขึ้นมาได้ หรือเกิดจากความพลั้งเผลอก็ตาม การตั้งครรถ์ที่เกิดขึ้นในขณะที่ผู้เป็นมารดาไม่ต้องการ อาจกลายเป็นปัญหาใหญ่ที่ผู้หญิงจะต้องขบคิดและหาทางออกว่าจะปล่อยให้การตั้งครรถ์ดำเนินต่อไป หรือว่าจะยับยั้งการตั้งครรถ์โดยการทำแท้ง เช่นกัน ในคำกล่าวของศิริพร หนูนวนล (2541, น. 10 อ้างถึงใน สิริनुช เสงี่ยมศักดิ์, 2548, น.15) กล่าวว่า การตั้งครรถ์ไม่พึงประสงค์ หมายถึง การตั้งครรถ์ที่เกิดจากความไม่พร้อมและความไม่ต้องการที่จะมีบุตรเป็นการที่ผู้หญิงเกิดท้องโดยเจ้าตัวนั้นไม่เต็มใจและความไม่พร้อมในการเป็นมารดาทั้งทางด้านวุฒิภาวะ อารมณ์ สังคม เศรษฐกิจ เป็นต้น ดังนั้นเมื่อเกิดการตั้งครรถ์ขึ้นมาแล้วทำให้หญิงนั้นขาดความพร้อมและไม่คิดว่าจะเกิดการตั้งครรถ์ขึ้นและไม่สามารถดูแลบุตรต่อไปได้

นิยามความหมายของการตั้งครรถ์ไม่พึงประสงค์มีมากมาย ซึ่งผู้เขียนสรุปได้ว่า เป็นการตั้งครรถ์ที่เกิดขึ้นโดยที่ผู้หญิงไม่ต้องการอันเนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ ซึ่งในงานศึกษาครั้งนี้ผู้เขียนขอยึดความหมายของศิริพร หนูนวนล (2541, อ้างแล้ว) เป็นเกณฑ์ในการนิยามความหมายของงานที่ศึกษาถึงวัยรุ่นหญิงที่ตั้งครรถ์โดยไม่พึงประสงค์ อันเนื่องมาจากการขายบริการทางเพศโดยสมัครใจ กรณีศึกษาในงานของผู้เขียนครั้งนี้ประสบกับความไม่พร้อมในการเป็นมารดาทั้งทางด้านวุฒิภาวะ อารมณ์ สังคม เศรษฐกิจอย่างมาก กล่าวคือ ด้านวุฒิภาวะและอารมณ์เนื่องจากยังเป็นวัยรุ่นอยู่ ด้านสังคมพบว่ากรณีศึกษาในงานครั้งนี้ไม่ได้มีเครือข่ายความสัมพันธ์ในการให้ความช่วยเหลือ คำแนะนำในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ทั้งยังถูกจับและต้องถูกส่งตัวเข้ามายังสถานคุ้มครองของรัฐจึงทำให้รู้สึกว่าการตั้งครรถ์ที่เกิดขึ้นเป็นปัญหาอย่างมากที่ต้องรีบแก้ไขโดยการทำแท้ง ในด้านเศรษฐกิจ กล่าวคือ ถือเป็นมูลเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้ต้องเข้ามาสู่การค้าประเวณี

นอกจากนี้งานของวาทีนิษฐ์ วิชัยยา (ออนไลน์) ศึกษา “แม่วัยรุ่น” ที่เกิดจากการตั้งครรถ์ไม่พึงประสงค์ พบว่าแม้การตั้งครรถ์เป็นสิ่งที่ผู้หญิงไม่ได้เลือกให้เกิดขึ้น แต่แม่วัยรุ่นพยายามที่จะเป็นแม่ที่ดีรวมทั้งปรากฏบทบาทของการจําแนก ผลิดซ้ำ และต่อรองกับเพศวิถี เพศภาวะ ไม่ได้เป็นแม่วัยรุ่น ที่ถูกกดทับจากบรรทัดฐานสังคม อย่างที่เข้าใจกัน โดยผิวเผิน โดยงานศึกษานี้ไม่ได้เริ่มต้นจากฐานสมมุติ (assumption) ที่ว่าหญิงที่ตั้งครรถ์ตั้งแต่อายุน้อยเป็น “ปัญหาสังคม” งานวิชาการทางสังคมศาสตร์ที่สนใจศึกษาประสบการณ์ชีวิตของวัยรุ่นที่เป็นแม่และมุมมองของพวกเธอที่มีต่อเพศภาวะ เพศวิถี ดังในงานวิจัยแนวสตรีนิยมที่เน้นการนำเสนอ “เสียง” หรือเรื่องเล่าของผู้หญิงกลุ่มนี้ เช่น ความคิดเห็นของสตรีที่ตั้งครรถ์ก่อนวัยอันสมควรที่มีต่อประเด็นเพศภาวะและเพศวิถี โดยจรูญภรณ์ อินทวงค์ (2552) พบว่า แม่กลุ่มนี้รู้สึกว่าตนเองไม่พร้อมที่จะมีบุตร เนื่องจากคิดว่าตนเองยังมีวุฒิภาวะไม่เพียงพอที่จะเป็น

แม่และยังไม่มีรายได้ เมื่อให้กำเนิดบุตรแล้ว แม่วัยรุ่นมองว่าเป็นหน้าที่ของตนในการเลี้ยงดูบุตร เพราะพวกเธอผูกโยงบทบาทของผู้หญิงไว้กับหน้าที่ภายในบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลี้ยงดูบุตร งานศึกษานี้ยังแสดงให้เห็นว่าการควบคุมเรื่องเพศในสังคมไทยกระทำผ่านอุดมคติเรื่อง “ผู้หญิงดี” และ “ผู้หญิงไม่ดี” อุดมคติเหล่านี้ส่งผลให้แม่ที่มีพฤติกรรมไม่ตรงตามบรรทัดฐานถูกตำหนิ ลงโทษจากสังคม

เมื่อเกิดการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ขึ้น ผู้หญิงจะมีทางเลือกและต่อรองในฐานะความเป็นแม่ งานศึกษาเรื่อง *Not our kind of girl: unraveling the myths of black teenage motherhood* (1997) โดย Elaine Bell Kaplan (ออนไลน์) สนใจศึกษาแม่วัยรุ่นผิวดำในสหรัฐอเมริกา พบว่า แม่วัยรุ่นเลือกใช้ความเป็นแม่ในฐานะกลยุทธ์ (motherhood strategy) หนึ่ง เพื่อแสดงให้เห็นว่าพวกเธอก็มีอำนาจในการกำหนดชีวิตตนเอง เช่น เอนิยามว่าความเป็นแม่ เป็นสถานะที่ทำให้เธอได้แสดงออกถึงความรักที่มีต่อลูกและเป็นแหล่งที่มาของความสุข (เธอมองว่าตนเองไม่เป็นที่ต้องการของใครแม้แต่คนรักและพ่อแม่) นอกจากนี้ พวกเธอยังใช้กลยุทธ์การต่อรอง (strategies of resistance) ในรูปแบบอื่น ๆ นอกเหนือจากความเป็นแม่ ผ่านการสร้างกลยุทธ์ เพื่อจัดการกับการใช้ชีวิตในสังคมที่ถูกจำกัดหรือควบคุมโดยโครงสร้างทางสังคม เช่น กลับไปเรียนหนังสือ ต่อสู้ดิ้นรนไม่ยอมท้อถอย ปฏิเสธภาพลักษณ์เหมารวมที่ว่าแม่วัยรุ่นมีเพศสัมพันธ์ฉาบฉวย แต่ทำให้เห็นว่าเธอพยายามแสวงหาทางความสัมพันธ์แบบผัวเดียวเมียเดียว (monogamy) เป็นต้น

1.4.4.2 การหย่าร้างแยกทาง

พบว่าผู้หญิงเมื่อเกิดการเลิกราหย่าร้างแยกทางกันในครอบครัวและมีลูกติดมาด้วย ต้องเผชิญความกดดันในการแบกรับภาระหน้าที่เพื่อจะพยายามดูแลลูกให้ได้ ทั้งนี้ปัญหาการเลิกรานั้นเกิดจากหลายปัจจัยสาเหตุ เช่น ต้นเหตุจากการหย่าร้างอันเนื่องมาจากปัญหาด้านเศรษฐกิจ การถูกเลิกจ้าง หรือการเสียชีวิตของสามีก่อเกิดปัญหาในครอบครัว ทำให้เกิดความเครียด ความกดดัน จนนำมาสู่ปัญหาการหย่าร้างในที่สุด ผลกระทบที่ตามมาคือผู้ที่เป็แม่เลี้ยงเดี่ยวเกิดภาวะทางด้านจิตใจและมีผลกระทบต่อคุณภาพที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย (Kotwal and Prabhakar, 2009) ผลการศึกษาเชื่อว่าสภาวะปัญหาด้านอารมณ์จิตใจของผู้เป็นแม่ มีเงื่อนไขที่ปรากฏโดยเชื่อมโยงกับเรื่องทางเศรษฐกิจรวมถึงความคิดในเรื่องการพึ่งพาอาศัยลูกในอนาคต ส่วนในปริมณฑลทางด้านสังคมนั้น คือพยายามหลีกเลี่ยงออกจากชุมชนและหลีกเลี่ยงจากการพบปะคบค้าสมาคม รวมตัวกันในชุมชน นำมาสู่การเปลี่ยนวิถีชีวิตประจำวันเพื่อจัดการกับความทุกข์ ความรู้สึกตกต่ำ กดดัน สำหรับปัญหาที่ตกกับลูกนั้น แม่ส่วนใหญ่ไม่สามารถส่งเสียลูกให้มีการศึกษาที่สูงได้ เนื่องจากเหตุปัจจัยด้านสถานภาพทางเศรษฐกิจ

พิมพ์รำไพ สุนทรารชุน (2549) พบว่า การเป็นแม่คนเดียวที่เลี้ยงลูก เนื่องมาจากสามีทอดทิ้ง สามีเสียชีวิต และสามีไม่ทำหน้าที่ โดยต้องเผชิญปัญหาทางเศรษฐกิจ เพราะตนเองไม่ได้ประกอบอาชีพใด และต้องเผชิญกับปัญหาสังคม เนื่องจากสังคมไทยมีทัศนต่อสภาพครอบครัวที่สมบูรณ์ พร้อมด้วยพ่อ แม่ ลูก การขาดพ่อทำให้เด็กรู้สึกสูญเสีย ผู้เป็นแม่ก็รู้สึกหวาดระแวง กลัวการนิทา กลัวลูก

วิพากษ์วิจารณ์จากคนรอบข้าง รู้สึกกังวลขาดความเป็นตัวของตัวเอง ผลกระทบที่ได้คือความกังวลใจ โดยเฉพาะกลัวว่าลูกจะไม่ได้รับสิ่งที่ดีที่สุด งานศึกษาของพิมพ์รา โปสะทอนให้เห็นว่าปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่ผู้หญิงได้รับจากผู้ชาย นั่นคือ การเกิดสภาพของการเป็นแม่คนเดียวที่เลี้ยงลูก อันเผยให้เห็นถึงมายาคติของระบบชายเป็นใหญ่ และแนวคิดมาตรฐานเชิงซ้อน นอกจากนี้ยังได้สรุปความหมายของคำว่า แม่เลี้ยงเดี่ยว หมายถึง ครอบครัวที่มีสมาชิกหลักคือแม่และลูก เนื่องมาจากสาเหตุของการหย่าร้าง เป็นหม้าย แยกกันอยู่ ทอดทิ้ง เป็นมารดานอกสมรส การรับบุตรบุญธรรม และไม่มีฝ่ายชายเป็นพ่อของลูกในครอบครัว โดยอาจอาศัยแยกต่างหาก หรืออยู่รวมกับผู้อื่น เช่น ครอบครัวเดิม เครือญาติ ทั้งนี้ทั้งนั้นต้องไม่มีการอยู่แบบสามมี ภรรยา ของผู้หญิงที่เป็นแม่ในครอบครัวแม่คนเดียว

ตัวอย่างงานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการยอมรับผู้หญิงที่เลี้ยงลูกคนเดียวในสังคมลาว จากงานศึกษาของ (Bounlutay, 2012) พบว่าส่วนมากพักอาศัยอยู่กับครอบครัวเดิม ไม่บ่อยนักที่จะเห็นมาปรากฏตัวในชุมชนสังคม ซึ่งมีความเป็นไปได้ที่พวกเขาจะมีความสุขเสียความมั่นใจจนไม่กล้าออกมาเผชิญกับสังคม โดยส่วนใหญ่ในสังคมลาวมีความเข้าใจที่ผิดกับเรื่องของ ความเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกโดยลำพังคนเดียว (single motherhood) คือจะมองเป็นพฤติกรรมในแง่ลบและมักจะทำการตัดสิน โน้มเอียงไปในทางที่ลบ ไม่มีความเข้าใจอย่างแท้จริง (Evans, 2011 อ้างใน Bounlutay, 2012) ขณะเดียวกันที่ผู้หญิงเหล่านี้ส่วนใหญ่ก็มีแนวโน้มที่จะปฏิเสธชุมชนเหมือนกัน เพราะชุมชนรู้เรื่องของครอบครัวเธอ และเพราะว่าเสียงจากสังคมก็มักจะกล่าวโทษ ตำหนิ และประณามเธอมากกว่าผู้ชายในเรื่องของการหย่าร้างว่า “เธอไม่มีความอดทนที่เพียงพอ” ทั้งนี้ผู้หญิงที่ต้องกลายเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกคนเดียว มีภาระหน้าที่ที่เพิ่มขึ้นภายหลังการหย่าร้าง ซ้ำร้ายยังต้องแบกรับภาระ การถูกมองถูกตัดสิน วินิจฉัยและถูกตีขลุมเหมารวม จำแนกแยกแยะให้อยู่ในสังคมเป็นอีกประเภทหนึ่ง

นอกเหนือไปจากการอยู่เป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกโดยลำพังคนเดียวมีภาระหน้าที่แล้ว สิ่งสำคัญคือเรื่องการปรับตัวภายหลังสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเพื่อให้เกิดการยอมรับในบริบททางสังคมชุมชนที่อยู่อาศัย ประเด็นของเรื่องแม่เลี้ยงเดี่ยวนี้นี้เพิ่งเป็นประเด็นสถานการณ์ใหม่ในลาวที่ยังคงผ่านการตัดสินระบบคุณค่า และจำแนกแยกแยะกับความเป็นแม่ที่ต้องเลี้ยงลูกโดยลำพัง ซึ่งในบางสังคมผู้หญิงที่ผ่านการหย่าร้างจะถูกมองว่ามีบาดแผล มีการถูกประทับตราในครอบครัวเป็นรอยต่างพร้อย ฉะนั้นผู้หญิงที่เลี้ยงลูกโดยลำพังจึงถูกมองเป็นสถานะชนชั้นสองของสังคมชุมชนนั้น

บรรทัดฐานเกี่ยวกับความเป็นแม่นี้ได้รับการสนับสนุนถ่ายทอดผ่านกระบวนการขัดเกลาทางวัฒนธรรม ฉะนั้นการละเมิดบรรทัดฐานแห่งความเป็นแม่นี้จึงถูกมองว่าเป็นความเบี่ยงเบน เช่นการเป็นมารดานอกสมรส การมีลูกโดยไม่ได้สมรส การหย่าร้างและกลายเป็นผู้หญิงที่เลี้ยงลูกโดยลำพังปราศจากสามี เป็นต้น ซึ่งจะทำให้ได้รับแรงกดดันและการลงโทษจากสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อม นับตั้งแต่การซุบซิบนินทาจนกระทั่งการประณาม หรือการตัดการสมาคมด้วย (ศุภิมา นนกุล, 2537 อ้างในอาริยา จินมหันต์, 2551, น. 27) ทั้งนี้บรรทัดฐานเกี่ยวกับความเป็นแม่ ยังส่งผลให้เกิดแนวโน้มที่ผู้หญิงจะอยู่ในสถานการณ์ที่เป็นผู้คิดได้ในหลายทาง เพราะการปฏิบัติตามบรรทัดฐานแห่งความเป็นแม่

มิได้หมายถึงแค่การเลือกที่จะมีลูกและเลี้ยงลูกเท่านั้น แต่หมายรวมถึงการต้องมีลูกในสถานการณ์แวดล้อมที่เป็นที่ยอมรับด้วย คือภายใต้การแต่งงานตามแบบแผน และมีการประคองหรือประกอบสร้างถ้อยคำที่ใช้สำหรับการมีเด็กโดยมิได้แต่งงาน เช่น ถ้อยคำเชิงประณาม คือ ท้องไม่มีพ่อ หรือลูกไม่มีพ่อ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้คือการประกอบสร้างทางสังคมของความเป็นแม่ที่ดีและความเป็นแม่โดยทั่วไป

กรณีของผู้หญิงต้องแบกรับภาระเลี้ยงดูลูกคนเดียวค่อนข้างเป็นเรื่องปกติธรรมดา แต่ส่วนใหญ่ผู้หญิงเหล่านี้ก็ไม่ได้รับรู้หรือตระหนักเลยว่าตนเองนั้นเป็นผู้ถูกระทำทางสังคมผ่านชุดอุดมการณ์ของครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์แบบ แล้วทำการเบียดขับพวกเธอให้ต้องกลายไปอยู่ชายขอบของสังคม อาจด้วยเพราะ “ความเป็นแม่” โดยทั่วไปแล้วถูกประกอบสร้างให้เป็นสถาบันที่สังคมต้องยกย่อง แต่ทั้งนี้สังคมก็ได้ทำการประกอบสร้าง “ความเป็นแม่ที่ไม่ดี” ซึ่งมักถูกประทับตราว่าเป็น “ผู้หญิงไม่ดี” และการเป็น “เมียที่ไม่ดี” จึงต้อง “ถูกทิ้ง” ให้เลี้ยงดูคนเดียว (อารีญา จินมหันต์, 2551: ๗) จนนำมาสู่วิกฤตความเป็นแม่

1.4.5 แม่ในภาวะวิกฤตที่อยู่ในความควบคุมดูแลขององค์กร

มาลี จิรวัดนานนท์ (2545) ศึกษาเรื่องกระบวนการเข้าสู่การเป็นครอบครัวแม่คนเดียว โดยสิ่งที่น่าสนใจคือ จากการศึกษา พบว่า การปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่เป็นครอบครัวแม่คนเดียวไม่ได้อาศัยอยู่เพียงลำพังอย่างโดดเดี่ยว โดยส่วนใหญ่ผู้เข้าร่วมการศึกษาหรือกลุ่มตัวอย่างกล่าวถึงการได้รับความเกื้อกูลจากการอาศัยอยู่ในลักษณะของครอบครัวขยาย มีการช่วยเหลือด้านที่อยู่อาศัย การเงินและอารมณ์จิตใจ จากการศึกษาวิจัยยังพบอีกว่า การจัดหาบริการโดยหน่วยงานสวัสดิการสังคมทางภาครัฐบาลและเอกชน มีบทบาทที่สำคัญในการประคับประคองให้ครอบครัวแม่คนเดียวสามารถดำรงคงอยู่ต่อไปได้

1.4.5.1 การถูกขจัดเกลา “ความเป็นแม่” ทางสังคม

การกลายสถานะเป็นแม่ที่อยู่ในภาวะวิกฤต นับว่าเป็นสิ่งผู้หญิงน้อยคนนักจะพึงปรารถนา แล้วถ้าการมีบุตรในครั้งนั้นเกิดมาจากความผิดพลาดไม่ได้ตั้งใจเป็นการตั้งครรภ์ที่ไม่พึงปรารถนา และยิ่งไปกว่านั้นบริบทและเงื่อนไขในชีวิตได้นำพาให้ต้องเข้ามาสู่สถานคุ้มครององค์กรของรัฐ ที่ซึ่งกระบวนการและขั้นตอนของการถูกรวมหล่อหลอมขจัดเกลาความเป็นแม่ได้เกิดขึ้น

การขจัดเกลาทางสังคม (socialisation) หมายถึง กระบวนการทางสังคมกับทางจิตวิทยาซึ่งมีผลทำให้บุคคลมีบุคลิกภาพตามแนวทางที่สังคมต้องการ การขจัดเกลาทางสังคมทำให้มนุษย์เปลี่ยนแปลงจากสภาพสัตว์ตามธรรมชาติ ให้เป็นมนุษย์ที่มีวัฒนธรรม การขจัดเกลาทางสังคมเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนถึงตาย โดยมีองค์กรที่ทำหน้าที่ขจัดเกลาทางสังคม ที่สำคัญๆ ได้แก่ ครอบครัว สถานศึกษา กลุ่มเพื่อน สำนักงานหรือองค์กรที่บุคคลสังกัดอยู่ สถาบันทางศาสนา และสื่อมวลชน เป็นต้น

สุพัตรา สุภาพ (2536, น. 48) กล่าวว่า “การขจัดเกลาทางสังคมเป็นกระบวนการทั้งทางตรงและทางอ้อมที่มนุษย์ในสังคมหนึ่งๆ ได้เรียนรู้คุณค่า กฎเกณฑ์ ระเบียบแบบแผนที่กลุ่มหนึ่งๆ กำหนดหรือวางไว้ เพื่อให้แบบแผนของการปฏิบัติต่อกันและให้บุคคลได้พัฒนาบุคลิกภาพของตนเอง”

ในสังคมวิทยา มโนทัศน์การขัดเกลาทางสังคมมีความหมายแตกต่างกันสองประการ (ศุภมาส เพชรพรหม, 2550) ประการแรก การขัดเกลาทางสังคมมักจะถูกใช้ในความหมายของการปรับเปลี่ยน (adaptation) และการอนุโลมตาม (conformity) ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งของบุคคล เช่นการอนุโลมตามความคาดหวังทางด้านบทบาท (role expectation) ข้อคิดเห็นของคนอื่นหรือบรรทัดฐาน และค่านิยมของสังคม ความหมายดังกล่าวปรากฏในทศนภาพเชิงโครงสร้างและการหน้าที่ (structure - functionalism) โดยแนวคิดนี้มักจะมองการขัดเกลาทางสังคมจากจุดยืนของสังคมหรือของกลุ่มทางสังคมซึ่งบุคคลเป็นสมาชิกอยู่ การขัดเกลาสมาชิกใหม่เป็นเครื่องมือในการคงไว้ซึ่งอิทธิพลทางสังคม

ความหมายของการขัดเกลาทางสังคมประการที่สองจะเน้นพัฒนาการของบุคคลมากกว่าการถ่ายทอดทางวัฒนธรรม การขัดเกลาตามความหมายนี้หมายถึงกระบวนการพัฒนาหรือกระบวนการเปลี่ยนแปลงของบุคคลอันเป็นผลมาจากอิทธิพลทางสังคม โดยจุดสนใจหลักอยู่ที่พัฒนาการของ “อัตมโนทัศน์” (self concept) รวมทั้งทัศนคติ ความโน้มเอียงและพฤติกรรมต่างๆของบุคคล ซึ่งสำนักแนวคิดทางสังคมวิทยาที่ยึดถือทัศนะนี้คือ แนวปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์ (symbolic interactionism) ทัศนภาพนี้เสนอแนวคิดการขัดเกลาทางสังคมในฐานะที่เป็นกระบวนการปฏิสังสรรค์ซึ่งเป็นผลจากการต่อรอง (negotiated interactions) อันนำไปสู่การสร้างและการเปลี่ยนแปลงอัตตะของบุคคล ลักษณะเด่นของทัศนภาพดังกล่าวอยู่ที่การเน้นในการปฏิสังสรรค์เชิงสัญลักษณ์ในฐานะแหล่งธรรมชาติของการปรากฏอยู่ของมนุษย์ การเกิดจิต (mind) อัตตะ (self) และ โครงสร้างทางสังคม บทบาทอันกระฉับกระเฉง (active role) ของผู้กระทำในการสร้างสรรค์อัตตะ และสถานการณ์ทางสังคม ความสำคัญของการสวมรับบทบาท (role-taking) ในฐานะกลไกแห่งการรู้จักตนเองและการรู้จักคนอื่นๆ ที่ทำให้การปฏิสังสรรค์ทางสังคมเกิดขึ้นได้ และลักษณะที่เลื่อนไหลทำนายได้ยากของกระบวนการโดยส่วนรวม แนวทฤษฎีการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์ มีอิทธิพลสำคัญต่อแนวความคิดทางสังคมวิทยาเกี่ยวกับกระบวนการขัดเกลาทางสังคมซึ่งเกิดขึ้นในแหล่งต่างๆ เช่น วัฒนธรรมย่อย กลุ่มเบี่ยงเบนหรือกลุ่มอาชีพต่างๆ ดังในงานศึกษาของศุภมาส เพชรพรหม (2550) ที่ศึกษากระบวนการเข้าสู่อาชีพแอร์โฮสเตส ซึ่งพบว่ามีการใช้แนวคิดการปฏิสังสรรค์สัญลักษณ์ เพื่อทำความเข้าใจการให้ความหมายและการตีความสถานการณ์ของแอร์โฮสเตสในการมองปรากฏการณ์ในแง่ของกระบวนการขัดเกลาเข้าสู่อาชีพและการดำเนินชีวิตการทำงานของแอร์โฮสเตส โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาปรากฏการณ์ในชีวิตประจำวัน การให้ความหมาย มุมมอง การรับรู้ การตีความประสบการณ์ต่างๆในแง่มุมมองของแอร์โฮสเตสและมีการใช้แนวคิดการจัดการอารมณ์ในการทำความเข้าใจชีวิตการทำงาน

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับการขัดเกลาความเป็นแม่นั้น งานศึกษาของศศิธร ประดิษฐ์พงษ์ (2543) ที่ศึกษาว่าการกำหนดความเป็นผู้หญิงและแนวคิดที่สังคมมีต่อการทำแท้งมีความสัมพันธ์กับสิทธิในการเป็นเจ้าของร่างกาย ซึ่งศศิธรได้ทบทวนแนวคิดเรื่องการกำหนดความเป็นผู้หญิงและบทบาททางเพศ

โดยใช้ 2 แนวคิดหลัก คือ แนวคิดด้านสภาพทางชีวภาพ กับ แนวคิดทางสังคมวัฒนธรรม มาอธิบายให้เห็นถึงหลักการในการกำหนดว่าเพศหญิงเป็นเพศที่ถูกกำหนดโดยธรรมชาติให้ต้องแบกรับภาระในการให้กำเนิดและเลี้ยงดูบุตร เพราะผู้หญิงมีองค์ประกอบพื้นฐานทางชีวภาพในการที่จะเป็นแม่

นอกจากนี้ ศศิธร ประดิษฐ์พงษ์ (2543, น.11) ยังอ้างอิงถึงบทความเรื่อง Is female to male as nature to culture ของ Sherry B. Othner กล่าวว่าจากลักษณะทางชีวภาพของผู้หญิง มีการสร้างวัฒนธรรมที่กำหนดให้ผู้หญิงมีสัญลักษณ์ที่มีความคล้ายคลึงหรือใกล้ชิดกับธรรมชาติ ตรงข้ามกับผู้ชายที่แสดงตัวว่าเป็นวัฒนธรรมที่มีบทบาทเหนือธรรมชาติ ทำให้บทบาทและบุคลิกภาพของผู้หญิงเป็นสิ่งที่ด้อยคุณค่า ซึ่งในทฤษฎีชีวภาพของผู้หญิงอธิบายว่าการถ่ายทอดทางพันธุกรรมบางอย่างในเพศชาย ที่ทำให้ผู้ชายเป็นผู้นำและผู้ครอบครองโดยธรรมชาติ และสิ่งที่อยู่ในพันธุกรรมนั้นไม่มีในเพศหญิง แล้วใช้กรอบของระบบค่านิยมที่นิยมทางวัฒนธรรมอธิบายเรื่องบทบาทความเป็นแม่ของผู้หญิงจากทฤษฎีนี้ว่าผู้หญิงถูกกำหนดให้ชื่นชมและพึงพอใจกับบทบาทความเป็นแม่

ในทางพฤติกรรมศาสตร์กล่าวว่า ในสมัยโบราณมนุษย์มีวิถีแก้ปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นได้หลายวิธีวิธีหนึ่งก็คือ การรู้โดยสัญชาตญาณ ซึ่งการรู้โดยสัญชาตญาณเป็นการเข้าใจสิ่งหนึ่งสิ่งใดโดยตรงโดยไม่ต้องอาศัยการลำดับเหตุผลหรือการสังเกตการณ์ ซึ่งสัญชาตญาณของแม่ก็เช่นกัน เป็นสิ่งที่ถือว่ารับรู้ได้โดยคุณจากสภาพทางชีววิทยาของผู้หญิง (ซุดา จิตพิทักษ์, 2525, น.6 อ้างใน ศศิธร ประดิษฐ์พงษ์, 2543, น.12) หรือสภาพทางชีวภาพของผู้หญิงในฐานะผู้ให้กำเนิดนั้นทำให้ผู้หญิงถูกกำหนดว่าต้องมี “สัญชาตญาณของแม่” (maternal instinct) เพื่อนำไปสู่การระบุน้ำที่ความรับผิดชอบของผู้หญิงที่มีต่อครอบครัว

ด้วยแนวคิดที่ว่า ความเชื่อแต่เดิมที่สภาพทางชีวภาพหรือกายภาพกำหนดความแตกต่างทางความคิดอารมณ์ ความรู้สึก พฤติกรรมและบทบาทของมนุษย์ กลับมีข้อโต้แย้งก็คือ พลังทางวัฒนธรรม (cultural force) ต่างหากที่เป็นตัวบ่งชี้แต่งพฤติกรรมหรือเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและบทบาทต่างๆ ของผู้คนทั้งชายหญิง (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2535, น. 37 อ้างใน ศศิธร ประดิษฐ์พงษ์, 2543, น.18) นักมานุษยวิทยาส่วนใหญ่มองว่าการกำหนดความเป็นแม่เริ่มจากชีววิทยาไปสู่วัฒนธรรม โดยเสนอว่าบทบาททางด้านการสืบต่อพืชพันธุ์ (reproduction) หรือบทบาททางด้านการมีลูก เป็นบทบาทและหน้าที่ของผู้หญิง

ในส่วนที่เกี่ยวกับการสร้างกรอบทฤษฎีเพื่ออธิบายปรากฏการณ์ทางด้านสังคม-วัฒนธรรมนั้น ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม (socialization) เช่น บทบาทตามเพศ (gender roles) ย่อมได้รับอิทธิพลจากระบบวัฒนธรรม ความเชื่อและค่านิยมทางสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ (ยศ สันตสมบัติ, 2532, น.30 อ้างใน ศศิธร ประดิษฐ์พงษ์, 2543, น.19) และใน Erikson's Theory ของ Erik H. Erikson ที่เชื่อมโยงแนวความคิดระหว่างทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของฟรอยด์กับสังคม

วิทยา ออกมาในรูปของมานุษยวิทยา (anthropology) กล่าวว่าการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคลจะได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทางความคิด โดยที่ในสังคมมีสถาบันต่างๆ ที่จะช่วยสร้างบุคคลให้ดำเนินชีวิตไปตามกฎเกณฑ์ของสังคม เช่น สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา ตลอดจนวัฒนธรรมประเพณีต่างๆ (จิราภรณ์ อารยะรังษฤษฎ์, 2526 น. 1-8 อ้างใน ศศิธร ประดิษฐ์พงษ์, 2543 น.19)

งานศึกษาของ ชุติมา โลมรัตนานนท์ (ออนไลน์) พบว่า กระบวนการความคิดและอัตลักษณ์ความเป็นแม่ไม่ได้เกิดจากการเรียนรู้เพียงอย่างเดียว แต่ผู้เป็นแม่จะนำเอาตัวตนไปปรับให้เข้ากับความคิดหวังของสังคม รวมทั้งเงื่อนไขทางด้านสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ ตามแต่ละบริบทของสังคม มีการปรับเปลี่ยนความเป็นแม่ให้เหมาะสมกับสถานการณ์หรือบริบททางสังคมของผู้เป็นแม่แต่ละคน ดังนั้นอัตลักษณ์ความเป็นแม่จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีรูปแบบตายตัวและสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา

กล่าวโดยสรุปจากทฤษฎีทั้งสองสามารถนำมาใช้อธิบายการกำหนดความเป็นแม่ทางสังคม วัฒนธรรมนอกเหนือจากการกำหนดด้วยสภาพทางชีวภาพของผู้หญิง บางแนวคิดกล่าววาทะทางเพศหรือความเป็นแม่ที่เราอ้างอิงมาจากความคิดหวังของสังคม หรือบทบาทความสัมพันธ์ระหว่างหญิงชายเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมและจิตวิทยา ซึ่งมีค่านิยมและกฎเกณฑ์ของสังคมเป็นตัวกำหนดและควบคุมให้สมาชิกยึดถือปฏิบัติกันเอง (ศศิธร ประดิษฐ์พงษ์, 2543, น.19) ฉะนั้นหลักเกณฑ์ทั้งทางธรรมชาติและสังคมวัฒนธรรมนี้เองเป็นตัวกำหนดหรือเอื้อให้เกิดบรรทัดฐานทางสังคมขึ้นมา จนนำมาสู่การกลายเป็นกฎเกณฑ์ที่ผู้คนในสังคมนั้นๆ ต้องปฏิบัติตาม โดยผ่านขั้นตอนของการขัดเกลาทางสังคม

1.4.5.2 กลยุทธ์การปรับตัวในระดับชีวิตประจำวันของผู้หญิงที่เลี้ยงลูกคนเดียว

แนวคิดเรื่องของการปรับตัว(adaptation) คือกระบวนการที่ตามมาหลังจากผ่านขั้นตอนของกระบวนการในเรื่องของการหล่อหลอมขัดเกลาทางสังคม (socialization) โดยที่เมื่อบุคคลอยู่ในสังคมองค์กรสถานที่หนึ่งๆแล้วเกิดกระบวนการของการถูกขัดเกลา หล่อหลอม ปลูกฝังค่านิยม ฉะนั้นในส่วนของแนวคิดที่จะใช้ในงานศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ต่อไปก็คือ การที่กรณีศึกษารู้จักปรับความต้องการและความสามารถของตนเองให้เข้ากับกฎเกณฑ์ ของสังคมเพื่อให้สามารถที่จะประพฤติตนให้เข้ากับความต้องการของสังคม บุคคลนั้นจึงต้องทำการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเพื่อทำตามความคิดหวังขององค์กรหรือสังคมที่ตนอาศัยอยู่

ทั้งนี้แนวคิดเรื่องการปรับตัวตามที่ผู้เขียนได้เสนอประเด็นในงานศึกษาชิ้นนี้ ว่าตั้งใจที่จะศึกษาและสะท้อนเสียงของผู้หญิงที่ประสบภาวะวิกฤตความเป็นแม่ในองค์กร เพื่อให้เห็นถึงกลยุทธ์ในการปรับตัวตามสิ่งที่องค์กรอยากให้เป็น

ภทรานี ไพบูลย์ (2537, น. 36) ได้กล่าวว่า การปรับตัว หมายถึง กระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม โดยบุคคลจะกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่รบกวนความผิดปกติทั้งที่อยู่ภายในและภายนอกตัวบุคคลเพื่อลดความตึงเครียดและให้บรรลุเป้าหมายของตน การปรับตัวจึงนับได้ว่าเป็นความสามารถของบุคคลในอันที่จะรักษาความสมดุลระหว่างภายในตัวเองกับสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ สุไพรมา ลีลามณี, 2543 น. 19-20 (อ้างใน สิริनुช เสงี่ยมศักดิ์, 2548, น.30) ได้สรุปความหมายของการปรับตัวว่า หมายถึงวิธีการที่บุคคลใช้เพื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งไม่เป็นไปตามความคาดหมายในชีวิตประจำวัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความต้องการของตนเองและสถานการณ์ที่เกิดขึ้น ซึ่งความสมดุลดังกล่าวจะทำให้บุคคลนั้นสามารถดำเนินชีวิตและทำหน้าที่ของตนเองต่อไปได้ในสังคม

ดังในแนวคิดทฤษฎีการปรับตัวของ Roy² ด้านการปรับตัวด้านบทบาทหน้าที่ (role function mode) เป็นการปรับตัวเพื่อตอบสนองทางด้านความมั่นคงหรือได้รับการยอมรับในสังคม (social integrity) เป็นการกระทำหน้าที่ตามความคาดหวังของสังคม เน้นบทบาทตำแหน่งหน้าที่ของบุคคลที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น เป็นสิ่งกำหนดพฤติกรรมของบุคคลในสถานการณ์หนึ่งๆ โดยบุคคลจะต้องปรับตัวตามบทบาทหน้าที่ตามที่สังคมคาดหวังไว้อย่างเหมาะสม หากไม่สามารถปรับตัวในด้านบทบาทหน้าที่ได้จะเกิดปัญหาคือการไม่สามารถแสดงบทบาทใหม่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ineffective role transition) การแสดงบทบาทไม่ตรงกับความรู้สึกที่แท้จริง (role distance) ความขัดแย้งในบทบาท (role conflict) และความล้มเหลวในบทบาท (role failure)

1.4.6 ภาวะวิกฤต

คำว่า ภาวะวิกฤต หรือ crisis จึงเป็นคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า ความตึงเครียด (stress) ความอลหม่าน (panic) ความหายนะ (disaster) ความรุนแรง (violence) สรุปความหมายได้ว่าวิกฤต หมายถึง สภาวะที่ผิดปกติอันส่งผลให้เกิดปัญหา หรือความกดดัน หรือเกิดเป็นประเด็นที่ต้องการทำให้เกิดการคลี่คลายสถานการณ์ลง

ในด้านจิตวิทยาได้มีแนวความคิดเกี่ยวกับภาวะวิกฤต (crisis) ว่าทฤษฎีภาวะวิกฤต (crisis theory) มีสมมติฐาน 7 ข้อ คือ (สุไพรมา ลีลามณี, 2543, น.10-11 อ้างถึงใน สิริनुช เสงี่ยมศักดิ์, 2548, น.23)

1. เป็นภาวะที่บุคคลต้องประสบกับสภาพที่ไม่สมดุลทางอารมณ์และทางสังคมในสถานการณ์ฉุกเฉินหรือในภาวะที่เป็นอันตรายต่อชีวิต

² เบนจามา สุธศรีเพ็ง. ทฤษฎีการปรับตัวของรอย Roy's adaptation model. (เว็บไซต์) <https://www.gotoknow.org/posts/115432> (สืบค้นเมื่อ 10 ตุลาคม 2559)

2. เกิดภาวะความทุกข์ ความเศร้า
3. เมื่อเกิดภาวะไม่สมดุลขึ้น บังคับบุคคลจะพยายามฝ่าฟันเพื่อให้เกิดความสมดุลทางอารมณ์
4. ในขณะที่มีความพยายามในการต่อสู้ให้เกิดความสมดุลนั้นเวลาที่จำกัดอาจส่งผลให้เกิดความอ่อนแอทางด้านจิตใจได้ บุคคลนั้นๆก็อาจจะท้อแท้ในการต่อสู้ฝ่าฟันภาวะปัญหาที่เกิดขึ้น
5. ในช่วงเวลาที่เกิดภาวะความอ่อนแอของจิตใจสูงนั้น บุคคลนั้นๆควรได้รับความช่วยเหลือบำบัดทางด้านจิตใจ (psychological intervention)
6. ลักษณะการตอบสนองทางด้านอารมณ์ของแต่ละบุคคลนั้นขึ้นอยู่กับปฏิกริยาที่มีต่อแต่ละขั้นแต่ละลำดับของภาวะวิกฤตที่บุคคลนั้นต้องเผชิญ
7. ภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นอาจมีส่วนส่งเสริมให้บุคคลได้มีโอกาสในการพัฒนาตนเอง โดยเฉพาะในด้านอารมณ์ แต่ขณะเดียวกันก็อาจส่งผลกระทบต่อบุคคลในทางตรงกันข้ามได้ ภาวะวิกฤตนั้นมีลักษณะผูกโยงกันเป็นลำดับขั้นตอน ซึ่งในการมองภาวะวิกฤตให้เป็นลักษณะเค้าโครง (Configuration) มีลำดับนั้น จะเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ ประเมินสถานการณ์ให้มีความใกล้เคียงกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากภาวะวิกฤตนั้นๆเพื่อเข้าดำเนินการให้การบำบัดได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

ฮอฟ (Hoff, 1978, pp. 34-39 อ้างถึงใน โสภา อ่อน โอบาส, 2538, น. 24-25) ได้ชี้ให้เห็นว่า บุคคลที่ตกอยู่ในภาวะวิกฤตจะมีลักษณะของความคิด ความรู้สึก และการกระทำที่แตกต่างไปจากภาวะปกติ มีความวิตกกังวลสูง ซึ่งลักษณะอาการดังกล่าวนี้จะส่งผลกระทบต่อกระบวนการทางความคิด เช่น มีความคิดวุ่นกับปัญหานั้น หรือมีความคิดที่ไม่เป็นระบบ ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมที่แสดงออกของบุคคลนั้นๆ บุคคลที่ตกอยู่ในภาวะวิกฤตจึงไม่สามารถทำหน้าที่การทำงานได้อย่างปกติ และบางครั้งอาจถอนตัวออกไปจากการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆในสังคม

จากลักษณะดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่าภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นในแต่ละบุคคลล้วนเป็นสิ่งที่ส่งผลกระทบต่อตรงต่อลักษณะการดำเนินชีวิตของบุคคลนั้นๆ มีผลให้รูปแบบการใช้ชีวิตประจำวันต้องเปลี่ยนแปลงไป และหากบุคคลใดต้องตกอยู่ในภาวะวิกฤต บุคคลนั้นจะมีลักษณะอาการและวิธีการในการเผชิญกับปัญหาและภาวะวิกฤตเหล่านั้นที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งหากไม่ได้รับการสนับสนุนช่วยเหลืออย่างเหมาะสมและทันการณ์แล้ว อาจส่งผลให้บุคคลนั้นดำเนินการแก้ไขปัญหาก็ผิดพลาดและไม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ของตนได้อีกต่อไป (สิรินุช เสงี่ยมศักดิ์, 2548, น. 25)

1.4.6.1 สาเหตุการเกิดภาวะวิกฤต

ฮอฟ (Hoff, 1984, pp. 38-42 อ้างใน สิรินุช เสงี่ยมศักดิ์, 2548, น. 25) ได้อธิบายและแบ่งสาเหตุของการเกิดภาวะวิกฤตออกเป็น 3 ประการ ดังนี้

1. สถานการณ์ (situational origins) ได้แก่

- 1.1 สภาพแวดล้อม เช่น การเกิดไฟไหม้ หรือภัยธรรมชาติ เป็นต้น

1.2 บุคลิกภาพส่วนตัวหรือสภาพร่างกาย เช่น การสูญเสียอวัยวะแขน-ขา จากอุบัติเหตุ หรือความเจ็บป่วย เป็นต้น

1.3 ความสัมพันธ์ส่วนตัวหรือสังคม เช่น การสูญเสียคนรัก หรือการหย่าร้าง เป็นต้น

2. ภาวะการเปลี่ยนแปลง (transition state origins) แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 พัฒนาการของมนุษย์ เป็นการเปลี่ยนแปลงจากช่วงวัยหนึ่งไปสู่อีกรายหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่อาจหลบเลี่ยงได้ เช่น การเปลี่ยนแปลงจากวัยเด็กไปสู่วัยรุ่น จากวัยรุ่นไปสู่ผู้ใหญ่ และ จากผู้ใหญ่ไปสู่ผู้ชรา เป็นต้น

2.2 การเปลี่ยนแปลงสถานภาพบทบาททางสังคม เช่น การต้องออกจากงาน ต้องจากที่ อยู่อาศัย เป็นต้น

3. โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม (cultural /social – structural origins) คือค่านิยมทาง วัฒนธรรมและโครงสร้างทางสังคมก่อให้เกิดพฤติกรรมที่เบี่ยงเบนในลักษณะต่างๆ ได้ เช่น การลัก ขโมย การข่มขืน การถูกทำร้ายร่างกาย เป็นต้น

จากรายละเอียดที่ได้กล่าวมาสามารถสรุปได้ว่า สาเหตุของการเกิดภาวะวิกฤตนั้นเกิดได้ทั้งจาก ปัจจัยภายใน ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดจากตัวบุคคล เช่น การเปลี่ยนแปลงตามพัฒนาการตามวัยและจากปัจจัย ภายนอก เช่น โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมและจากสภาพแวดล้อมต่างๆ

1.4.6.2 วิธีการช่วยเหลือบุคคลในภาวะวิกฤต

เพื่อให้การช่วยเหลือบุคคลที่เผชิญกับภาวะวิกฤตดำเนินไปตามจุดมุ่งหมาย อาจเลือกดำเนินการ จากวิธีการใดวิธีการหนึ่งใน 3 วิธี คือ (โสภณ อ่อนโอภาส, 2538, น.41-44 อ้างใน สิรินุช เสงี่ยมศักดิ์, 2548 น. 28)

1. การให้ความช่วยเหลือในคนกลุ่มใหญ่ (generic approach) ซึ่งเป็นรูปแบบที่มุ่งให้การศึกษาก่อนหน้าเป็นกลุ่มหรือคนจำนวนมาก ให้ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภาวะวิกฤตที่อาจเกิดขึ้นได้ใน สถานการณ์ต่างๆ ให้ประชาชนได้เข้าใจถึงสาเหตุ การแสดงออก ตลอดจนวิธีการเตรียมตัวเตรียมใจเพื่อ เผชิญกับเหตุการณ์ภาวะวิกฤต พบว่าเมื่อเกิดภาวะวิกฤตบุคคลจะปรับตัวได้ดีขึ้น

2. การให้ความช่วยเหลือเป็นรายบุคคล (individual approach) เป็นการมุ่งให้ความช่วยเหลือ บุคคลที่อยู่ในภาวะวิกฤตให้สามารถแก้ปัญหาที่กำลังประสบอยู่โดยเร็ว วิธีการนี้จะมุ่งเน้นที่ปัญหา ปัจจุบันและวิธีการแก้ปัญหาเป็นหลักใหญ่

3. วิธีการช่วยเหลือด้วยวิธีกระบวนการกลุ่ม (crisis group) โดยบุคคลซึ่งประสบภาวะวิกฤตเข้า ร่วมกลุ่มกัน โดยมีนักบำบัดเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือ เชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มเพื่อหาแนวทางแก้ไขภาวะ

วิกฤตของแต่ละบุคคล โดยอาศัยปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกและกระบวนการกลุ่ม

วิธีการให้ความช่วยเหลือบุคคลในภาวะวิกฤตทั้ง 3 วิธีในข้างต้นต่างมีวัตถุประสงค์และวิธีการปฏิบัติที่แตกต่างกัน ดังนั้นการจะเลือกใช้วิธีการใดในการให้ความช่วยเหลือบุคคลที่อยู่ในภาวะวิกฤตจึงขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์และความเหมาะสมของสถานการณ์เป็นสำคัญ นอกจากนี้แล้วการมีเทคนิคและทักษะในการดำเนินการ ยังถือว่าเป็นอีกสิ่งที่จะช่วยให้การดำเนินการให้ความช่วยเหลือบุคคลในภาวะวิกฤตเป็นไปได้อย่างสมบูรณ์ ดังที่โกแลน (Golan, 1978, pp. 98-108 ในปิยนากู เสี่ยมศักดิ์, 2539, น.28) ได้กล่าวถึงเทคนิคการช่วยเหลือบุคคลในภาวะวิกฤตว่าสามารถกระทำได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม กล่าวคือ

1.4.6.3 เทคนิคการช่วยเหลือบุคคลในภาวะวิกฤต

1. การช่วยเหลือทางตรง

1.1 การให้ผู้ประสบภาวะวิกฤตได้ระบายอารมณ์ความรู้สึกซึ่งจะช่วยลดภาวะวิกฤตของบุคคลนั้นๆ ลงได้

1.2 การใช้อิทธิพลโดยตรง เช่น การให้คำแนะนำและกล่าวตักเตือนอย่างสม่ำเสมอ

1.3 พลวัตและพัฒนาการของความเข้าใจ เป็นการช่วยให้บุคคลเข้าใจในบุคลิกภาพของตนเอง ซึ่งมีผลทำให้บุคคลมีปฏิกิริยาตอบโต้ต่อภาวะวิกฤตในแบบอย่างของตนเอง รวมไปถึงความเข้าใจในกลไกการปรับตัวที่นำมาใช้ อันจะทำให้เข้าใจบุคลิกภาพของบุคคลนั้นๆ ได้

2. การช่วยเหลือทางอ้อม

2.1 จัดหาทรัพยากรทางสังคมเพื่อให้การช่วยเหลือในกรณีจำเป็น

2.2 ประสานงานและร่วมมือกับเจ้าหน้าที่วิชาชีพอื่นๆ โดยอาศัยการทำงานเป็นทีมเพื่อหาทางร่วมมือกันลดภาวะวิกฤต

2.3 อาศัยความร่วมมือกับสมาชิกในครอบครัวด้วยการส่งเสริมสถาบันครอบครัวให้เข้มแข็งและมีความรู้ ความเข้าใจในการช่วยเหลือสมาชิกในครอบครัวที่เกิดภาวะวิกฤต

1.4.6.4 ความหมายของการสร้างพลังอำนาจในตนเอง

แนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเอง (empowerment) นั้นถือเป็นแนวคิดที่มุ่งพัฒนาในตัวบุคคล กลุ่มหรือชุมชนให้มีการพัฒนากลวิธีที่จะแก้ไขปัญหาอุปสรรคเพื่อให้บรรลุเป้าหมายตามที่ต้องการ นอกจากนี้ยังมุ่งที่จะดึงพลังที่มีอยู่ในตัวเอง หรือพลังที่มีอยู่ในกลุ่มออกมาใช้ โดยแนวคิดการสร้างพลังอำนาจในตนเองนี้ เป็นกระบวนการที่สามารถนำมาใช้ได้อย่างกว้างขวางทั้งในด้านการพัฒนาบุคคล การพัฒนาชุมชน การปรับปรุงคุณภาพชีวิต เป็นต้น โดยมีผู้ให้ความหมายการสร้างพลังอำนาจในตนเอง (empowerment) ไว้ดังนี้ (ธัญธิตา พุ่มอิม, 2546, น.26 อ้างใน พิมพ์ราไพ สุนทรารชุน, น.45)

อวยพร ตันมุขกุล (2540) กล่าวถึงการสร้างพลังอำนาจว่า เป็นวิธีการที่เสริมสร้างให้บุคคลองค์กร มีพลังในการควบคุมชีวิตตน เป็นวิธีการทางสังคมที่แสดงถึงการยอมรับ การส่งเสริมการ

ช่วยเหลือชี้แนะให้บุคคลเกิดความสามารถในการดำเนินการสนองต่อความต้องการของตนเอง การแก้ไข ปัญหาของตนเอง และใช้ทรัพยากรที่จำเป็นเพื่อให้เกิดความรู้สึกสามารถควบคุมชีวิตของตนเองได้

กีปสัน (Gibson, 1991, p. 35 อ้างถึงใน ธัญธิตา พุ่มอ้อม, 2546, น.26) ได้ให้ความหมายของการ สร้างพลังอำนาจในตนเอง (empowerment) ว่าเป็นกระบวนการทางสังคมที่แสดงออกถึงการยอมรับและ ชื่นชมการส่งเสริมการพัฒนาและเสริมสร้างความสามารถของบุคคลในการตอบสนองความต้องการของ ตนเอง และแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง รวมถึงความสามารถในการใช้ทรัพยากรที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เพื่อให้เกิดความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเองและรู้สึกว่าตนเองมีอำนาจ สามารถควบคุมความเป็นอยู่หรือวิถี ชีวิตของตนเองได้

การวิจัยของ นภาพร ศรีเวช (2550, น.24) ได้สรุปความหมายของความเครียดไว้ว่า หมายถึง สภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อมีสิ่งที่มาคุกคามทั้งสิ่งเร้าภายในและภายนอกมากระทบร่างกายและจิตใจ ซึ่งมี อิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ทำให้เกิดความกดดัน ความทุกข์ ความกังวลและไม่สบายใจ ทำให้เราต้อง ปรับตัวกับสิ่งที่คุกคามนั้น เพื่อรักษาสมดุลของตัวไว้ โดยการแสดงออกมาทางร่างกาย จิตใจ และ พฤติกรรม ซึ่งมีความแตกต่างกันในแต่ละบุคคล

จากปัญหาความเครียดที่เกิดขึ้นส่งผลต่อปัญหาวิกฤตความเป็นแม่โดยการสวมบทบาท ซึ่ง จำเป็นที่ผู้เป็นแม่จะต้องจัดการกับความเครียดให้ลดน้อยลงเพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตภายใต้สถานะแม่ ที่กำลังเผชิญภาวะวิกฤตได้อย่างมีความสุข ด้วยตัวช่วยของการจัดการความเครียดนั้นในบริบทของงาน ศึกษาครั้งนี้คือ “องค์กร” นั่นเอง

1.4.7 การจัดการภาพลักษณ์ตัวตนกับสังคม

Erving Goffman (1963) ได้ให้คำนิยามของการจัดการกับภาพลักษณ์ (disidentify) ตนเอง นั่นคือ บั๊จเจกจะมีการจัดการกับข้อมูลซ่อนเร้นในตนเองก่อนที่จะส่งผ่านออกมาให้ผู้อื่นในสังคมได้รับรู้ใน แบบที่เราอยากให้เป็น และเพื่อให้เกิดความแตกต่างผิดคาดไปจากสิ่งที่สังคมคาดหวังหรือมีภาพใน อุดมคติจากการตีขลุมเหมารวมของความเป็นผู้บกพร่องในตัวบุคคลหนึ่งๆ

การ disidentify ตนเองจะสามารถเข้าใจและเห็นภาพได้ง่ายขึ้น โดยดูจากปฏิบัติการที่บุคคลนั้นๆ ทำในชีวิตประจำวันเมื่อบั๊จเจกถูกประทับตรา เขาเหล่านั้นจะมีการคิดพิจารณาถึงสิ่งที่ซ่อนอยู่และ ระหว่างสิ่งที่เป็นอยู่จริงๆกับสถานการณ์ที่พบเจอในระดับชีวิตประจำวันและเมื่อสถานการณ์ต่างๆได้ทำ การ discredit ครอบงำตัวตนของเขา ตัวบั๊จเจกก็จะมีการปฏิบัติการต่างๆ เพื่อจะได้รับการปลดปล่อยจาก สถานการณ์นั้นๆ เพื่อให้ตนสามารถ passing ในบริบทสถานการณ์นั้นๆ ไปให้ได้ การถูกประทับตรา ทางสังคมหรือข้อบกพร่องที่เห็นชัดหรือไม่เห็นชัดนั้น สิ่งสำคัญไม่ได้อยู่ที่ตัวมันเอง แต่ต้องขึ้นอยู่กับ บริบท เพราะข้อบกพร่องที่ดูเล็กน้อยก่อนหน้านี้กลับกลายเป็นข้อบกพร่องที่ใหญ่โตและเห็นชัดเจนนมาก ในบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น ในบางกรณีความบกพร่องหรือตราบาปนั้นๆที่ปรากฏเด่นชัด

ทางกายอาจไม่ได้ทำให้บุคคลนั้นกลายเป็นจุดสนใจได้เท่ากับความบกพร่องของอีกบุคคลหนึ่งที่เห็นไม่ชัดแต่ในสถานการณ์ทางสังคมนั้นๆ ความบกพร่องที่เห็นไม่ชัดนี้ในเวลาปกติทั่วไปกลับกลายเป็นจุดสนใจของผู้คนในสังคมขึ้นมาได้เมื่อความบกพร่องนั้น คือสิ่งจำเป็นหลักในบริบททางสังคมที่ปัจเจกต้องประสบพบเจอกับตนเอง

ในหนังสือ Stigma (Goffman, 1963) กอฟแมนศึกษาความสัมพันธ์ของอัตลักษณ์เหล่านี้จากพฤติกรรมของผู้ที่ถูกปิดป้ายเป็นบุคคลที่สังคมรังเกียจด้วยสาเหตุต่างๆ กัน เช่น พิการทางกาย หรือมีภูมิหลังอาชีพเป็นโสเภณี มาตรฐานของอัตลักษณ์ทางสังคม (virtual identity) ที่คนคาดหวังสำหรับ “คนปกติ” มักทำให้คนมีปฏิกริยาที่แปลกๆ ต่อคนที่ “ผิดปกติ” สิ่งนี้ก่อให้เกิดความเจ็บปวดในความรู้สึกเกี่ยวกับตัวตน (ego identity) กอฟแมนศึกษากระบวนการที่คนเหล่านี้จัดการกับอัตลักษณ์ทางสังคมของตน หลายคนพบว่า การรู้จักและมีปฏิสัมพันธ์ส่วนตัวจนทำให้เกิดความเคยชินจะทำให้คนอื่นปฏิบัติต่อเขาเหมือนคนปกติ คนพิการบางคนพยายามสร้าง ego identity และ actual identity ด้วยการฝึกฝนทำกิจกรรมพิเศษที่ยากเย็นจนเป็นกล่าวขวัญและยอมรับ เช่น ว่ายน้ำหรือเล่นกีฬา ส่วนคนที่มีภูมิหลังประวัติส่วนตัวที่ไม่พึงปรารถนาไม่ว่าจะเคยเป็น โสเภณีหรือเคยเข้าโรงพยาบาลบ้า จะเห็นความสำคัญและพยายามควบคุมข้อมูลต่างๆ ของตนในอดีตหรือพยายามหลีกเลี่ยงปฏิสัมพันธ์กับคนหรือสถานที่ที่เกี่ยวข้องในอดีต เป็นต้น การศึกษาเรื่องเหล่านี้ทำให้เห็นมิติที่ซ้อนทับกันของอัตลักษณ์ทางสังคมและอัตลักษณ์ปัจเจกในกระบวนการปฏิสัมพันธ์ตลอดจนยุทธศาสตร์และวิธีการต่างๆ ที่ปัจเจกบุคคลใช้เพื่อสร้างและปกป้องภาพลักษณ์ของตนเอง

การถกเถียงเรื่อง self และ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมีการศึกษาและให้ความสนใจอย่างมากในวงการสังคมศาสตร์ ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ระหว่างภาษาและตัวตน ดังในงานสุดคลาสสิกของ มากาเร็ต มีด (Mead, 1934 อ้างถึงใน Miller, 2005) โดยที่มีดเสนอว่า mind และ self ไม่ได้เป็นสิ่งที่มีความมาก่อน แต่เป็นสิ่งที่ปรากฏผ่านทางภาษาและในความสัมพันธ์ของการปฏิสัมพันธ์ผ่านสิ่งต่างๆ ส่วน Goffman ก็เช่นเดียวกัน ก็ได้สนับสนุนแนวคิดของ Mead เรื่อง self โดยที่เขาวิเคราะห์ถึงความสัมพันธ์ทางสังคม เขาอธิบายเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้นโดยการอ้างว่า “the self is socially constructed” นั่นคือตัวตนเกิดมาจากการสร้างทางสังคม ตัวอย่างในงานของเขาเปิดเผยถึงความสามารถในการแสดงตัวตนของปัจเจกไม่ว่าจะเป็นการเลือก หยิบ นำเสนอ จัดการ เปรียบเหมือนการแสดงละคร (performances)

1.5 วิธีการศึกษา / วิธีดำเนินการวิจัย

งานศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ที่ใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านเรื่องเล่าประวัติชีวิต (life history interviewing) เก็บข้อมูลภาคสนามใช้วิธีสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) สำหรับ life history จะเป็นแนวทางในการเก็บข้อมูล โดยให้กรณีศึกษาเล่าเรื่องราวที่เกี่ยวกับมุมมองและประสบการณ์ชีวิต ในอดีตและปัจจุบัน เหตุการณ์สำคัญ จุดเปลี่ยนผ่านในชีวิต (turning point) ความเป็นแม่ รวมทั้งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิหลังทางครอบครัว เศรษฐกิจ

เงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรม สภาพแวดล้อม ผ่านการขัดเกลาทางสังคมและการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น ในองค์กรสวัสดิการสังคมทั้งของรัฐและเอกชน เนื่องจากมีข้อจำกัดจากนโยบายขององค์กรภาครัฐที่ทำให้ผู้เขียนไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ได้ แต่ผู้เขียนก็ใช้วิธีสังเกตพฤติกรรมและเหตุการณ์จริงที่ได้ไปเยี่ยมชมองค์กรและบ้าน ได้สัมภาษณ์บุคคลใกล้ชิดของกรณีศึกษา เพื่อนำมาหาความสัมพันธ์และความหมายของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น รวมถึงใช้วิธีการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการ (formal interview) โดยมีแนวคำถามเป็นกรอบในการเก็บข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ขององค์กรทั้ง 2 แห่ง นอกจากนี้ยังใช้การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ (informal interview) แต่เป็นการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) จากกรณีศึกษาทั้งสองคนด้วย

ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลการศึกษาและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งถึงแม้ว่าส่วนใหญ่จะพบเจอเป็นประเด็นในงานสายวิชาการทางด้านสังคมสงเคราะห์เป็นส่วนมาก แต่งานเหล่านี้ก็ให้ภาพในมิติที่ผูกโยงเรื่องของต้นเหตุปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหาได้ดีมาก ประกอบกับพื้นที่ศึกษาเป็นหน่วยงานสวัสดิการสังคม จึงทำให้ผู้เขียนได้เห็นภาพการทำงานขององค์กรผ่านจากงานศึกษาค้นคว้าอื่นๆ บ้าง

วิธีการเก็บข้อมูล โดยจะสัมภาษณ์ทั้งกรณีศึกษาที่เกิดวิกฤตความเป็นแม่ และเจ้าหน้าที่ที่คอยประสานงานและรู้เรื่องราวของกรณีศึกษา เพื่อให้ผู้เขียนเอาไว้เปรียบเทียบข้อมูลและตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากกรณีศึกษาอีกครั้งหนึ่ง โดยวิธีการสัมภาษณ์นั้นเป็นลักษณะปลายเปิด ซึ่งจะกำหนดประเด็นคำถามไว้อย่างกว้างๆ เพื่อให้กรณีศึกษาเล่าเรื่องราวได้อย่างอิสระ เพียงแต่ผู้เขียนจะคอยซักถาม วนเข้าสู่ประเด็นที่สนใจอยากรู้ และเน้นในช่วงเวลานั้นๆ ที่ต้องการ โดยละเอียดอีกที

ผู้เขียนใช้มุมมองการถ่ายทอดอารมณ์ความคิด ความรู้สึกผ่านเรื่องเล่าของกรณีศึกษาเพียง 2 คน ซึ่งการกำหนดไว้เพียงเท่านี้ เพื่อจะทำการศึกษาเชิงลึกได้ในระยะเวลาอันจำกัด นอกจากนั้นยังได้ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างวัฒนธรรมขององค์กรที่ผู้หญิงแต่ละคนสังกัดอยู่ในความคุ้มครองดูแลอยู่ด้วย นำมาสู่การนิยามตนเอง และสามารถพึ่งพาตนเองหรือสามารถตอบสนองต่อความคาดหวังขององค์กรที่คุ้มครองดูแลอยู่ ทั้งนี้ผู้เขียนไม่ได้ละเลยการนำเสนอกรณีศึกษาคนอื่นที่พบในพื้นที่ศึกษาแม้ว่าจะมิใช่กรณีศึกษาหลักก็ตาม

สำหรับงานวิจัยนี้ผู้เขียนมีสถานะและตำแหน่งแห่งที่เป็นคนนอกอย่างเต็มตัว ไม่มีทั้งประสบการณ์ ความทรงจำหรือเรื่องราวใดในชีวิตที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้หญิงที่ประสบวิกฤตความเป็นแม่และองค์กรทางสังคม ดังนั้นวิธีการศึกษาในช่วงเวลาของการได้นั่งพูดคุยเก็บข้อมูลและอยู่ในอาณาบริเวณของพื้นที่ศึกษา จึงล้วนเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นในมิติประสบการณ์ของตัวผู้เขียนเองอย่างมาก พร้อมกันนั้นก็ได้ค้นพบว่า การเผชิญปัญหาและวิกฤตในชีวิตเพียงลำพังนั้น ไม่เพียงแต่การทนรับสภาพปัญหาของการเป็นแม่ในภาวะวิกฤตเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ไม่ว่าจะเผชิญปัญหาใด การมีตัวช่วยหรือหน่วยงานองค์กรหนึ่งที่คอยดูแลสนับสนุนก็คงจะดีกว่าการเผชิญหน้าอยู่โดยลำพัง ถึงแม้ว่าครอบครัวยังคงมี แต่ก็ไม่สามารถตอบสนองความต้องการในการช่วยเหลืออื่นๆ ได้เพียงพอ

2.1.1 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

แม่ในภาวะวิกฤต หรือ วิกฤตความเป็นแม่ หมายถึง ผู้หญิงที่มีสถานะความเป็นแม่ที่ต้องเผชิญปัญหาวิกฤตในชีวิตทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม จิตใจ เช่น การกลายเป็นแม่ที่ขังไม่พร้อม หรือวิกฤตความยากลำบากต่อการดำรงชีพของผู้เป็นแม่ในการดูแลลูก

ผู้หญิงชนชั้นล่าง หมายถึง ผู้หญิงที่ประสบปัญหาเป็นบุคคลชายขอบทางด้านสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ

องค์กรสวัสดิการสังคมของรัฐและเอกชน หมายถึง องค์กรที่ทำหน้าที่ช่วยเหลือ ให้ที่พึ่งพิงทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจแก่ผู้หญิงที่ประสบภาวะวิกฤต เช่น การตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ การหย่าร้าง แยกทางกับสามี ในงานศึกษานี้หมายถึงสถานคุ้มครองและพัฒนาอาชีพกับองค์กรมูลนิธิแห่งหนึ่ง

1.5.2 หน่วยในการวิเคราะห์

แบ่งเป็น 2 ระดับ

1. ระดับประสบการณ์ของผู้เป็นแม่ในการมองตนเอง ผ่านออกมาจากรื่องเล่า (narrative) ที่นำเสนอเรื่องราวในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยสะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนและมุมมองของศักยภาพในการพึ่งตนเองได้

2. ระดับปฏิสัมพันธ์ทางสังคม บุคคลอื่นผู้เกี่ยวข้องและบริบทโครงสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่ผู้เป็นแม่ต้องอยู่ในความคุ้มครองดูแล

1.5.3 กรณีศึกษา

งานวิจัยครั้งนี้ถึงแม้จะใช้กรณีศึกษา 2 ราย ที่มีความแตกต่างกันอย่างมากทั้งในแง่ของระดับอายุ ภูมิฐานะ บุคลิกลักษณะนิสัยใจคอ นั่นคือ บุคคลแรกเป็นเด็กสาวอายุ 18 ปี เกิดและเติบโตในเขตชุมชนแออัดย่านชานเมืองกรุงเทพมหานคร ค้าบริการทางเพศจนเกิดการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์และคลอดลูกในสถานคุ้มครองของรัฐ ต่อมาคือคุณแม่อายุ 43 ปี จากหญิงสาวต่างจังหวัดเข้ามาหางานทำในเมืองกรุง ประสบปัญหาล้มเหลวในชีวิตจึงต้องหันหน้าพึ่งพาท้องค์กรเอกชนอย่างเต็มตัว เพื่อทำการเปรียบเทียบการรับมือกับวิกฤตความเป็นแม่ที่แตกต่างกัน โดยประเด็นสำคัญของงานวิจัย คือการอยู่ภายใต้โครงสร้างวัฒนธรรมองค์กรที่แตกต่างทำให้เห็นภาพของความเป็นองค์กรที่สะท้อนออกมาผ่านแม่ชนชั้นล่างที่ถูกคุ้มครองดูแล แต่ในอีกมุมหนึ่งนั้นก็เห็นว่าอาจเป็นเพราะประสบการณ์และลักษณะส่วนบุคคลของกรณีศึกษามีผลต่อการพัฒนาการการเติบโตและเข้มแข็งขึ้นของจิตใจด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งกรณีศึกษามีได้เป็นหุ่นยนต์ที่ถูกหลอมโดยองค์กร ดังนั้นจึงไม่อาจละเลยการศึกษาถึงปฏิสัมพันธ์ในบริบทของพื้นที่องค์กรที่

แตกต่างกันด้วย

1.5.4 พื้นที่ศึกษา

1.5.4.1 สถานคุ้มครองและพัฒนาอาชีพของรัฐแห่งหนึ่ง

สถานคุ้มครองและพัฒนาอาชีพแห่งนี้ ปัจจุบันสังกัดสำนักป้องกันและแก้ไขปัญหาการค้า
หญิงและเด็ก (สปป.) กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของ
มนุษย์ ให้ความสำคัญคุ้มครองต่อหญิงและเด็กที่ตกเป็นเหยื่อการค้ามนุษย์ตามพระราชบัญญัติมาตรการ
ป้องกันและปราบปรามการค้าหญิงและเด็ก พ.ศ.2540 และบันทึกข้อตกลงเรื่องแนวทางปฏิบัติร่วมกัน
ระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดำเนินการกรณีการค้าหญิงและเด็กที่ตกเป็นเหยื่อการค้ามนุษย์ พ.ศ.
2542 โดยขยายความคุ้มครองผู้ที่ตกเป็นเหยื่อการค้ามนุษย์ ในรูปแบบต่างๆ เช่น การถูกหลอกมาบังคับใช้
แรงงาน ถูกบังคับหรือแสวงหาประโยชน์ในธุรกิจบริการทางเพศ หรือเป็นขอทานทั้งที่เป็นชาวไทยและ
ชาวต่างชาติ รับมอบหมายให้ทำหน้าที่เป็นหน่วยงานหลักในการดูแลหญิงและเด็กต่างชาติดังกล่าว ใน
ขณะเดียวกันก็ได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์สงเคราะห์และคุ้มครองสวัสดิภาพสตรี มีหน้าที่ให้ความช่วยเหลือ
หญิงที่ประสบปัญหาทางสังคมทุกประเภท เช่น ถูกละเมิดทางเพศ มีความประพฤติไม่เหมาะสม ประสบ
ปัญหาครอบครัว หรือปัญหาสังคมอื่นๆ ทำหน้าที่ให้บริการสังคมครอบคลุมกลุ่มเป้าหมาย 3 กลุ่ม ดังนี้

1. หญิงที่มีอายุไม่เกิน 18 ปี ที่ต้องเข้ารับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติป้องกันและ
ปราบปรามการค้าประเวณี พ.ศ.2539 หรือหญิงที่มีอายุเกิน 18 ปี ที่สมัครใจเข้ารับการคุ้มครอง
2. หญิงและเด็ก ทั้งชาวไทยและต่างชาติ ที่ตกเป็นเหยื่อการค้ามนุษย์ตามพระราชบัญญัติป้องกัน
และปราบปรามการค้ามนุษย์ พ.ศ.2551
3. หญิงและเด็กที่ประสบปัญหาสังคม

1.5.4.2 องค์กรมูลนิธิพัฒนาเอกชนแห่งหนึ่ง

องค์กรพัฒนาเอกชนแห่งนี้ เป็นที่พึ่งให้กับผู้ที่ประสบปัญหาชีวิตและสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
การเป็นสถานที่พึ่งพิงให้กับผู้หญิงที่ประสบกับปัญหาชีวิตคู่ ทั้งการเผชิญกับปัญหาการหย่าร้าง หรือ
แม้แต่การตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ เมื่อผู้หญิงเหล่านี้ต้องเผชิญกับปัญหาดังกล่าว เช่น การที่ต้องมีลูกทั้งๆ
ที่ยังไม่พร้อมและจากปัญหาครอบครัวแตกแยก โดยสิ่งที่ผู้หญิงเหล่านี้เผชิญคือความรู้สึกของการท้อแท้
ทุกข์ใจ กังวลใจและไม่รู้จะหันหน้าไปพึ่งทางไหน ทั้งปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ เป็นต้น ผู้หญิงที่ประสบ
ปัญหาดังกล่าวจึงมองหาแหล่งที่พึ่งพิงทั้งพักใจและพักกายจากจิตใจที่อ่อนล้าและร่างกายชีวิตที่ขาด
สมดุล ฉะนั้นองค์กรมูลนิธิแห่งนี้จึงเป็นเสมือนสถานที่ ที่ผู้หญิงที่ประสบปัญหาดังกล่าวนึกถึงยามเมื่อ
ต้องการแหล่งที่พึ่งพิง

1.5.5 วิธีการในการเข้าถึงความจริง จากข้อจำกัดของเรื่องเล่า

วิธีการในการเข้าถึงความจริงจากข้อจำกัดของเรื่องเล่า เนื่องจากผู้เขียนใช้วิธีวิทยาเรื่องเล่าเป็น
จุดแข็งในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เพื่อนำเสนอเรื่องราวโดยการเน้นให้เห็นถึงตัวตนของกรณีศึกษาทั้ง 2 คน
พร้อมกับการเชื่อมโยงหน่วยทางสังคมคือ ครอบครัว เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ เพื่อเป็นการอธิบายฉาย
ภาพให้เห็นถึงโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมไทย ที่มีผลต่อการเกิดวิกฤตความเป็นแม่ของผู้หญิง
ชนชั้นล่าง เช่น ในกรณีศึกษาทั้งสอง อย่างไรก็ตามผู้เขียนเองก็ตระหนักดีว่าข้อมูลที่ได้ในงานศึกษาและ
วิธีวิทยาที่ใช้มีข้อจำกัดตรงที่ว่าตัวมันเองเป็น “เรื่องเล่า” ซึ่งให้มุมมองแค่ในระดับจุลภาค (micro) ที่เป็น

มิติประสบการณ์เฉพาะของปัจเจกบุคคลเท่านั้น จึงทำให้ขาดมิติมุมมองทางสังคมในระดับมหภาค (macro) แต่ที่ผู้เขียนพยายามใช้วิธีการในการตรวจสอบข้อมูลจากตัวแปรตามที่เกิดขึ้นจริง ที่ไม่ใช่เพียงแค่เรื่องเล่าจากกรณีศึกษาเท่านั้น เช่น บุคคลที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้ (key informant) นั่นก็คือ ครอบครัว ไม่ว่าจะเป็นครอบครัวเดิมที่เติบโตมาหรือครอบครัวที่แต่งงานเข้าไปเป็นสมาชิกใหม่ เนื่องจากว่าหน่วยในการวิเคราะห์คือ ครอบครัว ที่เป็นปัจจัยของการปฏิสัมพันธ์ส่งผลต่อตัวตนและก่อให้เกิดวิกฤตความเป็นแม่ขึ้นมา แล้วสอบถามเพื่อค้นหาตัวแปรอิสระซึ่งเป็นตัวกำหนดที่ทำให้เกิดพฤติกรรม ใช้การตรวจสอบสามเส้า (triangular check) เป็นการตรวจสอบความแม่นยำของข้อมูลอีกทีหนึ่ง (cross-check) เพื่อเป็นการป้องกันการให้ข้อมูลของกรณีศึกษาที่อาจมีช่องว่างระหว่างเรื่องเล่าที่เป็นความเป็นจริง (fact) กับ เรื่องเล่าที่อาจเป็นเพียงการตอบจากการคาดการณ์ในอนาคตและหรือจากการไม่พูดความจริง

1.5.6 ข้อจำกัดในเรื่องการตีความ

สำหรับข้อจำกัดนี้ ผู้เขียนได้พยายามซักถามผู้ให้ข้อมูลอย่างละเอียด และในบางเหตุการณ์หรือบางเรื่องราวที่ผู้ให้ข้อมูลได้เล่าให้ฟังไปแล้ว เมื่อเวลาผ่านไปสักระยะหนึ่ง อาจเป็นหลายวันหรือหลายสัปดาห์ ผู้เขียนได้กลับไปตั้งคำถามเพื่อถามซ้ำถึงความคิดเห็นหรือความรู้สึกที่ผู้ให้ข้อมูลมีต่อเหตุการณ์นั้นใหม่ เพื่อทดสอบว่าผู้ให้ข้อมูลจะเล่าเรื่องเช่นเดิมหรือไม่ แต่การกระทำเช่นนี้ก็ยังมีข้อจำกัด เพราะผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่มักจะเกิดความเบื่อหน่ายที่ต้องเล่าถึงเรื่องเดิมซ้ำๆ นอกจากนี้การถามคำถามเดิมบ่อยๆอาจทำให้ผู้ให้ข้อมูลหรือผู้เล่าคิดว่า ผู้เขียนซึ่งเป็นผู้ตั้งคำถามไม่ให้ความเชื่อถือในถ้อยคำของตนจนอาจส่งผลกระทบต่อความไว้วางใจและความสัมพันธ์ที่กระหว่างผู้ให้ข้อมูลกับผู้เขียนตามมา อย่างไรก็ตามผู้เขียนพยายามตีความและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับอย่างรอบด้านและรอบคอบมากที่สุด รวมถึงพยายามค้นคว้าหาข้อมูลจากแหล่งอื่นๆมาเพิ่มเติม เพื่อให้งานวิจัยเล่มนี้มีข้อบกพร่องปรากฏขึ้นน้อยที่สุด ตลอดจนมีคุณค่าเพียงพอทางวิชาการ

1.5.7 การวิเคราะห์ข้อมูล

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ จะใช้การวิเคราะห์ตีความจากเรื่องเล่าประสบการณ์ของแม่ที่เผชิญภาวะวิกฤตและจากเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง โดยการถอดเทปสัมภาษณ์และทบทวนบทสนทนาที่เกิดขึ้น ทั้งยังรวมไปถึงการวิเคราะห์บุคลิกและลักษณะการพูดคุยระหว่างที่เก็บข้อมูล ซึ่งการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นจะใช้กรอบแนวคิดที่ได้นำเสนอไป ช่วยสะท้อนและวิเคราะห์ข้อมูลออกมาได้อย่างเป็นรูปธรรม

1.5.8 ข้อจำกัดในการเก็บข้อมูล ปัญหาและอุปสรรค

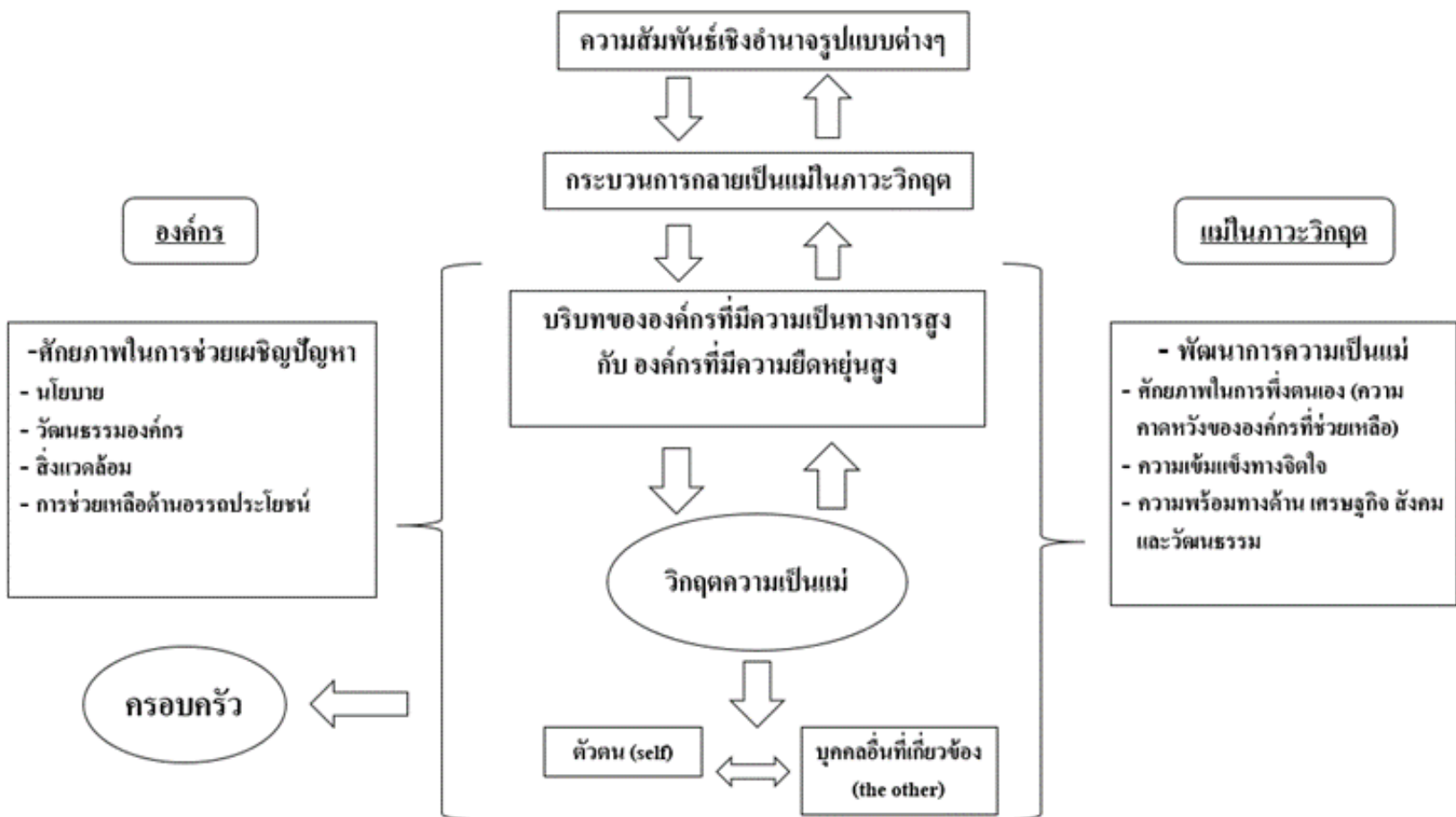
เนื่องจากการเก็บข้อมูล ต้องได้รับการร่วมมือจากองค์กรที่ได้ทำการติดต่อไป และต้องได้รับความยินยอมจากตัวของผู้เข้าร่วมการศึกษา ความไม่พร้อมของกรณีศึกษา อารมณ์ในการเล่ามีการหยุด

เป็นช่วง เสี่ยงสั้นหรือ ปัญหาทางด้านเวลา การได้วันว่างที่องค์กรรัฐและเจ้าหน้าที่ไม่พร้อมกัน บางครั้งต้องนัดหมายหลายครั้ง ดังนั้นการบริหารจัดการเวลาในการเก็บข้อมูลจึงไม่เป็นไปตามกำหนดการณ์ที่ได้วางไว้

1.6 กรอบแนวคิดในการศึกษา

ผู้เขียนใช้กรอบแนวคิดในเรื่องของตัวตน (self) มาอธิบายกระบวนการสร้างตัวตนของผู้หญิงในภาวะวิกฤตความเป็นแม่ ที่ถูกสร้างหล่อหลอมผ่านโครงสร้าง 2 ประการ คือ ครอบครัวและองค์กร ที่เป็นปัจจัยแวดล้อม โดยเป็นการเชื่อมโยงปัจเจกในงานศึกษากับโครงสร้างที่ห่อหุ้มตัวปัจเจกอยู่ ผ่านออกมาเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทั้งโครงสร้างของความรุนแรงในระบบครอบครัวชนชั้นล่างที่บีบผู้หญิงให้ต้องเผชิญภาวะวิกฤตความเป็นแม่ และโครงสร้างขององค์กรที่กรณีศึกษาสังกัดอยู่ในความคุ้มครองดูแล ที่ทำการฟอร์มสร้างตัวตนให้เกิดขึ้นมาภายใต้โครงสร้างทั้ง 2 ประการข้างต้น กล่าวคือ การศึกษาตัวตนของบุคคลซึ่งเป็นแค่การศึกษาในระดับจุลภาคนั้น จึงต้องใช้การเชื่อมโยงกับโครงสร้างในระดับมหภาคผ่านโครงสร้างความสัมพันธ์ในครอบครัวและองค์กรที่สังกัด จึงนำมาสู่การศึกษาเปรียบเทียบอธิบายปรากฏการณ์ของการเกิดวิกฤตความเป็นแม่ของผู้หญิงชนชั้นล่างและการเกิดตัวตนที่แตกต่างกัน ดังนั้นผู้หญิงทั้ง 2 คนในงานศึกษาคั้งนี้ แม้ว่าจะสังกัดชนชั้นล่างเหมือนกัน แต่โครงสร้างลักษณะความรุนแรงในครอบครัวที่เผชิญ โครงสร้างความสัมพันธ์กับคู่ครอง โครงสร้างปฏิสัมพันธ์ความไว้วางใจกับบุคคลที่เผชิญ และโครงสร้างของนโยบายวัฒนธรรมองค์กรที่หล่อหลอมแตกต่างกัน สิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้หญิงชนชั้นล่างสร้างตัวตนของความเป็นแม่และนิยามความเป็นแม่ในภาวะวิกฤตไม่เหมือนกัน

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved

ภาพที่ 1.1 กรอบแนวคิด

1.7 ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

งานศึกษานี้ต้องการนำเสนอให้ผู้อ่านได้เห็นภาพของหน่วยสนับสนุน (support system) ที่เรียกว่าองค์กร กับการให้ความช่วยเหลือผู้หญิงชนชั้นล่างที่ประสบภาวะวิกฤตความเป็นแม่ ซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่ให้กับการศึกษาประเด็นเรื่องความสัมพันธ์และการช่วยเหลือกันในระบบเครือข่ายว่าในบางครั้ง ด้วยปัญหาข้อจำกัดหลายอย่างจึงทำให้ครอบครัวหรือเครือข่ายไม่สามารถตอบสนองความช่วยเหลือได้ตามความต้องการของผู้เป็นแม่ยามที่เผชิญภาวะและปัญหาวิกฤตอยู่ ณ ขณะนั้น ได้ทันทั้งที่และช่วยเปิดพื้นที่ว่าในปัจจุบันนี้งานทางสังคมศาสตร์ไม่ควรยึดติดกับระบบความสัมพันธ์แบบครอบครัวเครือข่ายเดิมในการสนับสนุนและช่วยเหลือสมาชิกในครอบครัวอีกต่อไป

1.8 การนำเสนอวิทยานิพนธ์

บทที่ 1 ทำหน้าที่เป็นบทนำแสดงภาพรวมของวิทยานิพนธ์ทั้งฉบับ

บทที่ 2 กระบวนการเกิดวิกฤตของความเป็นแม่ เป็นการนำเสนอถึงต้นตอสาเหตุของกระบวนการกลายเป็นแม่ในภาวะวิกฤต ที่ทำให้ต้องเข้ามาสู่การพึ่งพิงองค์กรจากบริบทพื้นฐานของปัญหา ภูมิลำเนา และลักษณะนิสัยที่แตกต่างกันของกรณีศึกษา

บทที่ 3 การมีลูกและปฏิสัมพันธ์กับองค์กร เนื้อหาในบทนี้นำเสนอถึงความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในช่วงที่กรณีศึกษาอยู่ในความคุ้มครองดูแลภายในองค์กร รูปแบบของความรู้สึกและปฏิสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน อันเป็นผลจากบริบทพื้นฐานของการดูแลจากองค์กร ปรัชญาวัฒนธรรมการทำงานและนโยบายเกี่ยวกับการดูแลช่วยเหลือผู้หญิงที่กำลังประสบภาวะวิกฤตความเป็นแม่

บทที่ 4 ตัวตนและวิกฤตความเป็นแม่ของตองเป็นบทที่ว่าด้วยเรื่องราวตัวตนของ “ตอง” โดยเฉพาะ ซึ่งผู้เขียนตั้งใจแยกบทวิเคราะห์ตัวตนของตองและแม่ขาวเป็นคนละบท เพื่อง่ายต่อการวิเคราะห์ และนำเสนอเรื่องราวจากบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องในบริบทชีวิตของตอง

บทที่ 5 ตัวตนและวิกฤตความเป็นแม่ของขาว เป็นบทที่ว่าด้วยเรื่องราวตัวตนของ “แม่ขาว” ซึ่งจะใช้รูปแบบการนำเสนอและวิเคราะห์แบบเดียวกับในบทที่ 4

บทที่ 6 บทสรุป บทนี้แสดงการเชื่อมโยงของเนื้อหาในแต่ละบทอีกครั้ง เพื่อให้เห็นบทสรุปของตัวตนและบทสรุปของการพัฒนาศักยภาพของแม่ในภาวะวิกฤต